

AKADEMIE ALTERNATIVA

Studijní obor: Umělecké terapie – modul B. Arteterapie

Absolventská práce

**Využití prvků arteterapie v edukačně-terapeutickém kontextu u
dětí předškolního věku.**

Autor: Bc. Kulašová Martina
Vedoucí práce: Bc. Tomáš Beníček
Rok: 2012

Prohlašuji, že jsem absolventskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury. Souhlasím, aby práce byla zpřístupněna ke studijním a propagačním účelům.

V Brně, dne 2012

Podpis:

Abstrakt

Absolventská práce pojednává o využití prvků arteterapie v projektovém vyučování v mateřské škole. V praktické části je vysvětlen pojem arteterapie, věnuji se popisu vývoje dítěte v předškolním věku a jednotlivým stádiím vývoje dětské kresby. Dále uvádím diagnostické projektivní metody kresby a význam barev v dětské kresbě. Skupinu dětí, se kterou pracuji, charakterizuji nejprve jako celek, pak se detailněji věnuji skupině předškolních dětí, především popisu jejich vzájemné komunikace a spolupráce. U každého předškolního dítěte uvádím jeho charakteristiku a přikládám diagnostické kresby.

Praktická část obsahuje návrh a realizaci projektu s názvem Indiáni. Cílem tohoto projektu je rozvoj komunikace a spolupráce mezi dětmi se zaměřením na skupinu předškolních chlapců.

Klíčová slova

Arteterapie, dítě předškolního věku, projekt, mateřská škola, diagnostické projektivní metody, význam barev.

Abstract

The Graduate work deals about using elements of art therapy in a project teaching in kindergarten. In the practical part is explained concept of art therapy, I deal of description child development in preschool age and separate stages of development children's drawing. Next, I note diagnostic methods of projective drawings and the importance of color in children's drawings. Group of children, with whom I work, I describe first as a whole, then the detail devoted group of preschool children, primarily a description of their mutual communication and cooperation. For each preschool child is given his characteristics and diagnostic drawings, The practical part included design and implementation project called Indians. Target of this project is development of communication and cooperation between children's with focus on preschool boys.

Keywords

Art therapy, child under school age, project, kindergarten, projective diagnostic methods, meaning of colors.

Obsah

Teoretická část:	5
Úvod	5
1. Vymezení pojmu arteterapie	7
2. Vývoj dítěte předškolního věku	8
2. 1 Fyzický vývoj	8
2. 2 Vývoj poznávacích procesů a myšlení	9
2. 3 Emocní a sociální vývoj	9
3. Vývoj dětského výtvarného projevu	11
3. 1 Stádium črtací experimentace	11
3. 2 Stádium prvotního obrazu	12
3. 3 Stádium lineárního náčrtu	12
3. 4 Stádium realistické kresby	12
3. 5 Stádium naturalistické kresby	12
4. Diagnostické projektivní metody dětské kresby	13
4. 1 Kresba lidské postavy	13
4. 2 Kresba rodiny	13
4. 3 Kresba začarované rodiny	13
4. 4 Kresba domu	14
4. 5 Kresba stromu	14
5. Význam barev v dětské kresbě	15
6. Organizace v mateřské škole	18
7. Charakteristika skupiny	19
7. 1 Specifika skupiny předškoláků	20
7. 2 Diagnostiky předškoláků	21
8. Projekty v mateřské škole	34
Praktická část:	36
1. Návrh projektu	36
2. Realizace projektu	38
3. Závěr	60
Seznam literatury	62
Přílohy	

Teoretická část

Úvod

Pracuji jako učitelka v mateřské škole. V současné době třetím rokem, což není, alespoň v porovnání s mými kolegyněmi, dlouhá praxe. Ovšem během těchto tří let jsem získala daleko více zkušeností a poznatků, než v průběhu tříletého studia na vysoké škole. Nechci tím říct, že by teoretická příprava nebyla důležitá, ale o samotné praxi mě toho naučila velmi málo. Možnost pozorovat hru dětí, způsob, jakým mezi sebou komunikují, vyslechnout jejich názory, odpovídat na jejich všetečné otázky a být součástí jejich dětské reality, to je ta „pravá“ škola.

Myslím si, že dětem rozumím a podle jejich reakcí usuzuji, že mě mají rády. Sama si z mateřské školy vybavuji mnoho okamžiků, které pro mě byly velice silné. Proto si uvědomuji, jak důležité jsou pro dítě určité situace a zážitky, které dospělému člověku mohou připadat nepodstatné. Umím se vžít do pocitů malého dítěte a možná i proto, je pro mě ten dětský svět mnohdy srozumitelnější, než svět dospělých.

Sama se považuji za člověka kreativního a k jakékoliv výtvarné činnosti jsem měla vždycky blízko. Právě to mě přivedlo k oboru arteterapie. Tehdy jsem ještě netušila, jak moc mě studium může obohatit. A to nejenom v osobnostním rozvoji, ale i v mojí profesi. Zpočátku pro mě nebylo lehké aplikovat poznatky ze studia do praxe v mateřské škole, nevěděla jsem, jak mám s malými dětmi dělat arteterapeutická cvičení, která jsem dělala ve škole se samými dospělými lidmi. V průběhu studia však přirozeně přicházely odpovědi na mé otázky a i představa mojí absolventské práce byla jasnější. Věděla jsem, že chci, aby byla přínosem pro moji praxi a i možnou inspirací pro jiné pedagogy. A takto právě vznikl nápad vytvořit projekt, který v sobě bude spojovat výchovně-vzdělávací práci s prvky arteterapie a bude, jak se říká, šitý na míru dětem, se kterými pracuji.

V tomto školním roce jsem dostala novou třídu „berušek“. Dva roky před tím, jsem učila ve třídě „sluníček“. Za tu dobu jsem si na děti zvykla, věděla jsem, jak k nim přistupovat a co od nich můžu čekat. Když jsem od září nastoupila do nové třídy, byl to pro mě šok.

První tři měsíce jsem byla zoufalá, vyčerpaná a z práce jsem neměla vůbec radost. Moje nová třída byla daleko hlučnější, divočejší a celkově pro mě těžko pochopitelnější než ta předchozí. Skupina předškoláků, od které jsem očekávala, že mi bude pomáhat s mladšími dětmi (tak, jak to bylo ve třídě „sluníček“), neustále zkoušela moji trpělivost a práci mi

vůbec neulehčovala. Zajisté to bylo způsobeno i jiným složením dětí ve třídě (jiný poměr děvčat a chlapců, rozdílné zastoupení věkových skupin dětí). Nyní mám ve třídě sedm předškolních chlapců a velkou skupinu malých dětí, které do školky přišly v září poprvé. Skupina tzv. „středňáků“ (dětí, které chodily do školky už loni) je nejmenší. Takže to první tři měsíce vypadalo asi tak, že jsem učila nejmladší děti základním dovednostem sebeobsluhy (oblékat se, stolovat, umývat si ruce...atd.) a do toho se snažila ukázat předškoláky, kteří se hádali, křičeli, žalovali a absolutně si nedokázali řešit své problémy sami. S každou malicherností přicházeli za mnou, abych je rozsoudila. Přemýšlela jsem i nad tím, jestli vůbec bude možné v takovýchto podmínkách realizovat projekt, který má být součástí mé závěrečné práce. Při rozhodování mi dost pomohly konzultace s vedoucím mé práce, od kterého jsem dostala užitečné a inspirující rady. Tak jsem také pochopila, že mám vlastně skvělou příležitost vyzkoušet si, jak může arteterapie pomoci při řešení komunikačních problémů, které mezi dětmi vznikaly. A protože se tyto problémy projevovaly především ve skupině předškoláků, zaměřila jsem svoje působení především na ně. Proto je cílem mého projektu zlepšení komunikace mezi dětmi (a to především právě mezi předškoláky) a rozvíjení schopnosti vzájemné spolupráce.

Tvorbě a následné realizaci samotného projektu se věnuji v praktické části mé práce. V teoretické části vysvětluji pojem arteterapie, uvádím specifika dětského vývoje i vývoje dětské kresby a zmiňuji některé kresebné diagnostické projektivní metody používané u předškolních dětí. Dále popisuji organizaci dne a práce v naší mateřské škole, věnuji se vysvětlení pojmu projekt a projektové vyučování a uvádím charakteristiku skupiny dětí, se kterými pracuji. Podrobněji jsem zpracovala charakteristiky jednotlivých předškoláků, ke kterým jsem přiložila i diagnostické kresby a doplnila je svým výkladem.

1. Vymezení pojmu arteterapie

Slovo arteterapie můžeme volně přeložit jako léčbu výtvarným uměním. Arteterapie je považována za určitou formu psychoterapie. Není však určena jen psychoterapeutům a arteterapeutům, mohou ji ve své praxi uplatňovat i psychologové, speciální pedagogové, vychovatelé a učitelé, kteří prošli odborným arteterapeutickým výcvikem. Arteterapii lze tedy použít i jako prostředek výchovy ve výchovně vzdělávacím procesu.

Arteterapie se dělí na receptivní a produktivní. Při receptivní formě arteterapie na sebe necháváme působit určitý výtvarný artikl, vytvořený někým jiným (např. návštěva galerie, výstavy), zatímco při arteterapii produktivní jsme sami autorem výtvarného díla. Je nutné připomenout, že v arteterapii není důležitý výsledek tvořivého procesu (myšleno ve smyslu umělecké hodnoty výtvarného díla, pro diagnostickou práci samozřejmě důležitý je), ale samotný proces tvorby.

Arteterapii lze aplikovat formou individuální, či skupinovou. Individuální forma arteterapie je vhodná v tom případě, pokud problém klienta vyžaduje plnou pozornost arteterapeuta. Klient s terapeutem navazuje úzký vztah, který je velice důležitý pro úspěšný průběh terapie. Tato forma je vhodná např. pro hyperaktivní děti či agresivní klienty. Forma skupinová je náročnější na přípravu arteterapeuta, vyžaduje jeho větší pohotovost a obratnost. Působení skupiny však může být pro jednotlivé členy velice podnětné, členové si vzájemně dávají zpětnou vazbu, podporují se, vyměňují si své zkušenosti a společně řeší své problémy.

„Arteterapie představuje soubor uměleckých technik a postupů, které mají kromě jiného za cíl změnit sebehodnocení člověka, zvýšit jeho sebevědomí, integrovat jeho osobnost a přinést mu pocit smysluplného naplnění života.“ (Šicková-Fabrizi, 2008, s. 32.).

Pomocí tvořivé práce v arteterapii vyjadřujeme svoje pocity, poznáváme sami sebe i ostatní, učíme se lépe komunikovat, být vnímavější a upřímnější vůči sobě i svému okolí. Proces tvorby by nám měl přinášet radost, uvolnění, pochopení, smíření, sounáležitost. Toto je moje vlastní definice arteterapie, která vypovídá o tom, co pro mě arteterapie znamená a co mi do života přináší.

2. Vývoj dítěte v předškolním věku

Když nastoupí tříleté dítě do mateřské školy, je jeho osobnost do jisté míry již utvořena. Učitelky zpravidla o jeho předcházejícím vývoji v rodině moc informací nemají. Přitom první tři roky života jsou pro další vývoj člověka klíčové. A to nejenom po narození, ale samozřejmě i po dobu vývoje v těle matky. To, jak žena přijímala svoje těhotenství, jestli je dítě chtěné či ne, zda-li byl porod bez komplikací, kdy dítě začalo chodit, mělo při tom nějaký úraz, do jaké míry o dítě pečoval otec... atd., jsou skutečnosti, které mohou vnímavé a vzdělané učitelce vysvětlit projevy dítěte ve školce. K takovýmto informacím však nemáme možnost se dostat, pokud si nevytvoříme důvěrný vztah s rodiči, což vždycky není možné. Nezbyvá nám tedy nic jiného, než být dobrým pozorovatelem s jistou dávkou intuice a snažit se pochopit, proč je dítě takové jaké je. Samotná intuice však nestačí, naše diagnostické závěry musí být podloženy vědecky ověřenými informacemi. Tak, jako musí učitelka znát průběh vývoje dětské kresby (kterému se budu věnovat v další kapitole), musí pochopit i zákonitosti fyzického, psychického a sociálního vývoje dítěte. Tyto poznatky jsou k dispozici v knihách vývojové psychologie. Nyní se budu věnovat jednotlivým oblastem.

2. 1 Fyzický vývoj

V předškolním období se celkově mění proporce těla dítěte. Postupně se vytahuje z „dětské baculatosti“, což je způsobeno ubýváním tělesného tuku a přibýváním svalstva. Hlava se v poměru k trupu zmenšuje. Velice důležité je dovršení osifikace kůstek zápěstí kolem šestého roku, což je zásadní v dalším rozvoji jemné motoriky. To umožňuje dětem lepší a přesnější manipulaci s tužkou, nůžkami, příborem, knoflíky, zipy na oblečení... atd. Hrubá motorika se v tomto období mění pozvolna, můžeme pozorovat větší rychlost, obratnost a pohotovost při pohybech, které děti zvládaly již dříve. Pohyby jsou více koordinované a obratné, což umožňuje dítěti naučit se řadu nových dovedností počínaje sebeobsluhou až po zvládnutí různých sportů (fotbal, lyžování, jízda na kole...). Pohyb je pro dítě stále nejpřirozenější potřebou.

2. 2 Vývoj poznávacích procesů a myšlení

Vývoj poznávacích procesů je v tomto období velmi intenzivní, dítě však stále nevyčleňuje podstatné části předmětů. Jedná se o tzv. celistvé vnímání. Všímá si především předmětů, které upoutaly jakýmkoliv způsobem jejich pozornost (oblíbených třpytivých a blýskavých předmětů). Důležitou roli v poznávání hraje hmat, jež je pro dítě silným zdrojem zážitků. Proto děti v tomto věku tolik láká práce s keramickou hlinou. Zrakově dítě již rozlišuje i doplňkové barvy – růžovou, fialovou a oranžovou. Některé tříleté děti je umí i pojmenovat. Zpřesňuje se sluchové, čichové i chuťové vnímání, šestileté dítě by již mělo jednotlivé vjemy pojmenovat i slovně. Vnímání času a prostoru je stále nepřesné.

Rozvíjí se paměť a pozornost, před nástupem do školy by se dítě mělo dokázat na činnost úmyslně soustředit. Probíhá i intenzivní rozvoj fantazie, což se právě často projevuje ve výtvarné činnosti, v námětových hrách i reálném životě dítěte.

Myšlení je v tomto období stále egocentrické, dítě má problém přijímat názor druhého. Když vám dítě něco vypráví, automaticky předpokládá, že máte stejnou zkušenost. Podle Piageta se období od dvou do sedmi let nazývá předoperační, protože dítě ještě nechápe určitá pravidla, operace. „Klíčovým rysem předoperačního stádia je to, že děti nejsou schopny zaměřit svoji pozornost na více než jeden aspekt situace současně.“ (Šimíčková Čížková, J. 2005, s. 70)

Co se týká vývoje řeči, rozšiřuje se především slovní zásoba. V předškolním období dítě užívá asi dva tisíce pět set slov a dalším několika tisícům rozumí. To však závisí na prostředí, ve kterém dítě vyrůstá a jakým způsobem s ním jeho nejbližší hovoří. Mohou tak výrazně ovlivnit i mluvnickou strukturu řeči.

2.3 Emoční a sociální vývoj

Citové zážitky si dítě vytváří na základě konkrétní činnosti. V předškolním věku je méně častější hněv a vztek, který se může projevit v konfliktních situacích nebo v případě, když se dítěti něco nedaří. Častěji prožívaným citem je radost z činnosti a také se u dětí rozvíjí smysl pro humor.

U tříletých dětí se velice zřetelně projevuje egocentrismus. „Tato sebestřednost se také odráží ve vzájemných kontaktech mezi dětmi. Když si hrají čtyřleté děti, obvykle si nehrají spolu. Místo toho si hrají vedle sebe (paralelní hra), nevstupují si navzájem do svého světa.“ (West, G. Kenneth, 2002. s. 140). U šestiletých dětí už egocentrismus není tak silný, ale stále v mírnější formě přetrvává.

Z vyšších citů (vznikají v průběhu socializace člověka) se rozvíjí především city sociální, intelektuální, etické a estetické. City sociální se vyvíjí ve dvou rovinách. Vztah dítěte k dospělému (k rodičům, pedagogům...) a vztah dítěte k ostatním dětem. Co se týká vztahu s rodiči hovoříme o identifikaci neboli ztotožnění. Dítě přebírá názory, hodnoty, postoje a přání svých rodičů. Rodiče tak mají možnost předat svým dětem to dobré, ale bohužel i to špatné, co v sobě mají. V každém případě dítě potřebuje cítit lásku, bezpečí a pohodu v rodinném prostředí. Pokud se mu dostává těchto základních potřeb, je pro něj snazší orientovat se i v širším sociálním prostředí, obzvláště mezi vrstevníky. Děti stále častěji vyhledávají kontakt s ostatními dětmi, jejich hry se stávají složitějšími a tak vzniká potřeba partnera ve hře. Přátelství navázaná v tomto věku nemusejí mít dlouhé trvání, mají však důležitý význam v sociálním vývoji dítěte.

City intelektuální (poznávací) se projevují radostí z poznávání nových věcí, zvědavostí, touhou po informacích a všetečnou otázkou – proč? Děti prožívají velkou radost a uspokojení, když se např. naučí skákat přes švihadlo nebo zavázat tkaničky.

Estetické city souvisí s prožíváním radosti z něčeho, co dítě považuje za hezké. Při tanci, poslechu hudby či pohádky, prohlížení knih a výtvarné činnosti mohou děti pociťovat příjemné emoce.

Etické cítění souvisí s vnímáním dobra a zla. Dítě si uvědomuje rozdíl mezi dobrým a špatným, mezi tím, co smí a co ne. Může pociťovat stud a vinu při pokárání i radost z pochvaly.

Na rozvoji vyšších citů se podílí především příklad dospělého.

Sociální vývoj dítěte se významně posunuje právě s nástupem dítěte do mateřské školy. Najednou se setkává s mnoha novými tvářemi, jak dětí, tak dospělých, řeší nové situace, navazuje přátelství. Jak jsem výše zmínila, vzniká potřeba partnera ke hře a hra je hlavní činností, při které probíhá proces socializace. I hra dítěte může být významným diagnostickým prostředkem. Dítě v ní odráží svoje zkušenosti s reálným světem, který si ovšem upravuje podle svého chápání. Ve hře se výrazně projevují temperamentové vlastnosti dítěte. Již v předškolním věku pozorujeme intersexuální rozdíly ve hře chlapců a děvčat (např. děvčata si častěji hrají s panenkami, navlékají korálky a chlapci staví garáže z kostek pro svá auta).

Koncem předškolního období již děti umí rozlišovat mezi hrou a prací, začínají chápat smysl pracovní činnosti. I práce by měla být pro dítě příjemnou činností, neboť s nástupem do školy bude vyplňovat většinu jeho času. A tak tomu bude po celý život.

3. Vývoj dětského výtvarného projevu

Touha vytvořit něco, co po nás zůstane, se objevovala již u pravěkých lidí, kteří malovali na stěny jeskyní výjevy ze svého každodenního života. Tato touha je v každém z nás už od narození. Již v kojeneckém věku je dítě fascinováno, když jeho prsty špinavé od čehokoliv zanechávají stopy na oblečení, bílých zdech, nábytku a všude tam, kde se to rodičům nejméně hodí. Je zajímavé, že stejně jako my, tuto vlastnost vykazují i šimpanzi. Malé děti mají radost z pohybu a také z toho, že „po nich něco zbylo“. V raném věku samozřejmě nejde o výsledek, ale proces tvorby jako takové. Na tuto skutečnost však lidé v průběhu svého života zapomínají, jsou orientováni na výsledek a tak se mnohdy jakékoliv výtvarné aktivity vzdají, protože mají pocit, že „kreslit prostě neumí“. To by měli brát na zřetel rodiče, učitelé a vychovatelé malých dětí, nebránit jim ve výtvarném projevu, nesvazovat je zkostnatělými pravidly (obloha musí být modrá, tráva zelená...atd.) a nechat volně projevovat jejich dětské představy. Bohužel sama jsem byla svědkem, jak učitelky ovlivňovali děti ve výtvarném projevu a pokud nebyl obrázek podle jejich představ, bez servítků jej dítěti zkritizovaly. Stejně tak ani nesouhlasím se známkováním výtvarných prací ve škole. Učitel má tu moc výtvarnou aktivitu dítěti znechutit, stejně tak jej může ale podpořit, motivovat a rozvíjet v jeho výtvarném vyjádření. V tomto ohledu je také důležité, aby měl povědomí o vývoji dětské kresby, o jednotlivých stádiích kterými kresba dítěte prochází. Pro určitý věk jsou charakteristické různé vývojové znaky, kterým bych se dále ráda věnovala.

V knize Přehled vývojové psychologie autorky Petrová a Plevová uvádějí stádia vývoje dětské kresby podle Příhody:

3. 1 Stádium črtací experimentace

Jedná se o málo koordinovanou motorickou aktivitu bez jakéhokoliv plánu a obsahu. Toto stádium se u dítěte projevuje již před druhým rokem. Můžeme ho též nazvat obdobím čmáranic. Dítě čmárá všemi směry bez toho, aby pozvedlo tužku. Často také překračuje prostor vymezený papírem. Pohyb zprvu vychází z ramenního kloubu, později ze zápěstí, kdy už mohou vznikat obloukové čáry, kruhové, spirálovité či elipsovitě tvary.

Roseline Davido v knize Kresba jako nástroj poznání dítěte uvádí, že pokud bychom umožnili dítěti před dovršením jednoho roku výtvarně se vyjádřit, zajisté by vytvořilo „skvrny“. Většina rodičů však nepovažuje tuto aktivitu za žádoucí. V této souvislosti mě

napadá, že by možná nebylo od věci připravit i takto malým dětem vhodné prostředí k tomu, aby se mohly výtvarně projevit. Rodiče by tak nemuseli namáhavě likvidovat následky výtvarného snažení svého batolete.

3. 2 Stádium prvotního obrazu

Nastupuje kolem třetího roku života a vyznačuje se tím, že dítě začíná své výtvary pojmenovávat. Zprvu svá díla pojmenovává zpětně, případně mění svůj záměr během kreslení. Později již kreslí s úmyslem zobrazit konkrétní věc. Oko dospělého většinou tuto pojmenovanou věc v obrázku neidentifikuje.

3. 3 Stádium lineárního náčrtu

Jedná se již o kresbu uvědomělou a nejčastěji zobrazující člověka jako „hlavonožce“- kruh, který znázorňuje zároveň hlavu a trup a k němu připojené dvě či čtyři čáry představující končetiny. Dítě kreslí svoji zkušenost s realitou, nikoli realitu samotnou. Neuvědomuje si prostor ani proporce lidského těla. Často zobrazuje i věci, které nemohou být vidět (tzv. transparentnost). Toto stádium nastupuje kolem čtvrtého roku věku dítěte.

3. 4 Stádium realistické kresby

Nastává mezi pátým a šestým rokem. Dítě obohacuje svoji kresbu detaily. I postava člověka je více propracovaná, členěná na hlavu a trup, k němuž jsou ve správných místech připojeny ruce i nohy. Postavu dále zdobí např. oblečením, pokrývkou hlavy, šperky... atd. Některé děti v tomto věku už kreslí i složitější obrazy. Kolem sedmého roku se může v kresbě objevit profil.

3. 5 Stádium naturalistické kresby

Po desátém roce dítě již kreslí předměty podle toho, jaké je vidí a ne podle toho, co o nich ví. Proporce jsou přesnější, objevuje se perspektiva, stínování a snaha znázornit pohyb. Jak děti rostou, více si uvědomují, že jejich kresba není dokonalá a tak může okolo jedenáctého roku nastat tzv. krize výtvarného projevu, kdy dítě přestane výtvarnou aktivitu vyhledávat případně až odmítat. Vývoj kresby postavy je v tomto období ukončen a v dalších letech jde pouze o zdokonalování a „doladování“ detailů.

4. Diagnostické projektivní metody dětské kresby

Všechny obrázky, které dítě nakreslí, o něm a jeho vnitřním světě mnoho vypovídají. Pokud chceme dítě diagnostikovat pomocí kresby, zadáváme mu konkrétní téma. Mezi nejznámější a asi i nejpoužívanější patří test kresby lidské postavy, kresby rodiny a začarované rodiny, kresba domu a kresba stromu, tzv. Baum test. Všechny tyto metody (a ještě mnohé další) se používají nejen u dětí, ale i dospělých. Problematika diagnostiky pomocí kresby je velice široká a není cílem práce detailně ji popsat. Proto se jí budu věnovat spíše stručně.

4. 1 Kresba lidské postavy

Pokud dítě kreslí postavu člověka a konkrétně ji nepojmenuje (např. to je maminka, sestra... atd.), kreslí samo sebe. Nejen, že tak máme možnost vidět, jak je kresba dítěte vyspělá (zda-li odpovídá jeho věku), ale především zjistíme, jak dítě vnímá samo sebe. Je důležité všimnout si velikosti a umístění postavy, proporcí jednotlivých částí těla, detailů na postavě i toho, zda-li něco nechybí.

Tento test jsem využila při diagnostice předškoláků.

4. 2 Kresba rodiny

Tento test nám vypovídá mnohé o rodině dítěte, o tom, jak dítě vnímá svoji pozici v rodině, jak vidí ostatní členy rodiny. Sledujeme pořadí nakreslených postav, jejich velikost a provedení se všemi detaily, kdo stojí vedle koho, příp. koho dítě nenakreslilo. Pozorujeme také, jestli dítě kreslí rychle či pomalu, zda-li vybarvuje a jak pečlivě, jaké barvy užívá. Sledujeme také vedení čar a tlak vyvinutý na tužku. (Tyto aspekty posuzujeme i u všech ostatních kresebných testů.)

4. 3 Kresba začarované rodiny

Obdoba kresby rodiny, jen tentokrát dítě kreslí jednotlivé členy začarované do zvířátek. Zvířata mají pro dítě určitou symboliku. Zajisté vnímá jinak člověka, kterého nakreslí jako mírumilovného domácího mazlíčka, než osobu, kterou zobrazí jako divoké a dravé zvíře. Důležitý je ovšem rozhovor s dítětem, protože jen tak se dozvíme, jestli je ten pejsek na obrázku domácí mazlíček nebo zlý pes, který kouše.

4. 4 Kresba domu

Dům symbolizuje přístřeší, teplo rodinného krbu a to, jak jsme otevřeni okolnímu světu. Proto si všímáme všech náležitostí, které by běžný dům měl mít. Sledujeme jestli má dům okna a dveře, příp. jsou-li otevřené či zavřené, zda-li k domu vede cesta, jak vypadá střecha domu, jestli je nakreslen i komín...atd. Zaměříme se i na okolí domu, na velikost domu a okolních prvků, na celkové působení kresby.

Já jsem tento test použila jednou, kdy předškoláci kreslili ve dvojicích či větší skupině obydlí, ve kterém by chtěli společně bydlet. V tomto případě jsem sledovala především vzájemnou spolupráci a komunikaci dětí.

4. 5 Kresba stromu

Tento test se obvykle používá až u dětí starších šesti let. Mladší děti kreslí strom většinou schématicky a proto tato kresba nemá větší diagnostickou hodnotu. Ke správnému rozšířování kresby je nutná velmi dobrá znalost této problematiky, odbornost a zkušenosti terapeuta.

Ve své práci jsem využila i test barev, kdy dítě, které má k dispozici všechny pastelky (nesmí chybět ani bílá) vyplňuje šest předkreslených políček svými oblíbenými a neoblíbenými barvami. A to tím způsobem, že první tři políčka zleva patří oblíbeným barvám, z nichž na prvním místě je barva nejvíce oblíbená. Zbylá tři políčka dítě vybarvuje neoblíbenými barvami a to tak, že nejvíce neoblíbená barva je na posledním políčku. Tento test je přiložen v diagnostice u každého předškoláka.

5. Význam barev v dětské kresbě

Bílá

Obecně je bílá barva symbolem čistoty a nevinnosti. Může ale také vyjadřovat touhu po dokonalosti, neschopnost kompromisů a perfekcionismus.

Bílou barvu děti moc nepoužívají, jelikož papír, na který kreslí či malují je většinou bílý. Bílá je nezajímavá, protože na papíře není vidět. S použitím bílé na bílou jsem se ve své praxi nesetkala. Jaroslava Šicková-Fabrice v knize Základy arteterapie uvádí, že její dvanáctiletá klientka, která byla týrána, užívala tuto kombinaci. Dále uvádí, že užití bílé na bílou můžeme interpretovat jako potlačování či skrývání toho, co je uvnitř nebo nechut' přijímat pocity vlastního těla.

Černá

Je popisována jako barva smutku, úzkosti, strachu. Může být barvou vzdoru a protestu, což se projevuje především v adolescenci. Výhradní užívání černé barvy může poukazovat na nějaký vnitřní konflikt, prožité trauma či deprese.

U dětí v mojí třídě, zejména u předškoláků, je černá při malbě či kresbě nepostradatelná. Využívají ji často jako „obrysovou“ barvu. Vyzorovala jsem, že ji častěji u mě ve třídě používají chlapci než děvčata.

Červená

Lidé, kteří mají rádi červenou barvu, bývají většinou optimisté a extroverti. Červená je barva života, vitality, síly, aktivity. Je to barva lásky, vášně, zároveň však i násilí a agrese. U dětí je červená velmi oblíbená. Není nic zvláštního na tom, pokud dítě do šesti let užívá výhradně červenou barvu. Pokud výhradní preference červené přetrvává i ve škole, může to poukazovat na agresivní sklony dítěte, impulzivitu a nedostatečnou kontrolu emocí.

U mě ve třídě se výhradní použití červené objevilo u čtyřletého chlapce. V průběhu praktikování projektu, kdy měl možnost vyzkoušet si různé výtvarné aktivity, začal výjimečně užívat i jiné barvy.

Modrá

Modrá je barva vody a nebe. Může poukazovat na konzervatismus a sebekontrolu.

Výhradní užití by mohlo poukazovat na přílišnou sebekontrolu, s čímž mám zkušenost u

tříletého chlapce v mojí třídě. Děti, které používají modrou se zpravidla více kontrolují, než ty, které používají červenou. Pokud je modrá užita v neobvyklých případech (např. modrá tráva, strom...), může vyjadřovat prožité trauma.

Žlutá

Základní teplá barva. Žluté je slunce, proto žlutá nabírá stejné významy. Značí život, světlo, teplo, božskou moudrost, inteligenci. Stimuluje duševní kapacitu člověka, proto je vhodná zejména pro děti s mentálním postižením. V knize Kresba jako nástroj k poznání dítěte autorka uvádí, že žlutá může poukazovat na velkou závislost dítěte na dospělém.

Zelená

Symbol znovuzrození, mládí, svěžesti, klidu a naděje. Barva přírody a rovnováhy. Pohled na ni člověka uklidňuje a napomáhá regeneraci sil. Její používání u dětí nabývá na významu obzvláště v případech, kdy je opakovaně použita dohromady s červenou v neobvyklém významu (např. červenozelený déšť...). Signalizuje podezření na týrání a sexuální zneužívání dítěte.

Růžová

Symbolizuje něhu, romantiku, lásku, jemnost. Vidíme-li někoho přes růžové brýle, zdá se nám být lepší, než ve skutečnosti je. Růžová je tedy i určitým symbolem naivitu, nezralosti. V dětském věku růžovou preferují děvčátka a to nejenom v kresbě, ale i na oblečení.

Fialová

Barva duchovní, spirituální. Vzniká spojením „modrého klidu“ a „červené energie“, které se vzájemně vyrovnávají. „Malé děti ji užívají jen zřídkakdy, je příznakem neklidu. Často se vyskytuje ve spojení s modrou a prozrazuje úzkost. Je používána hlavně v obdobích obtížné adaptace a někdy se vedle ní objevuje zelená“ . (Davido, R. 2001, s. 37)

Moje zkušenost je taková, že fialovou užívají děvčata a je u nich oblíbená, u chlapců se s ní setkávám zřídka.

Oranžová

Tuto barvu mají rádi společenší lidé, označuje se též za „sociální“ barvu. Vzniká spojením „červené energie“ a „žlutého intelektu“, pomáhá lidem pesimistickým a depresivním.

V člověku vzbuzuje nebojácnost, touhu po dobrodružství. Děti v mojí třídě se jí zcela nevyhýbají, ale její užití není tak časté, jako u červené či žluté.

Hnědá

Barva spolehlivých lidí, kteří stojí pevně na zemi a nebojí se přijmout odpovědnost. Symbolizuje zemi, pokoru, askezi. Je považována za barvu regresivní a může odrážet špatnou adaptaci dítěte v rodině či sociálním prostředí školky či školy.

Šedá

Značí kompromis mezi černou a bílou. Tuto barvu, společně s hnědou a černou, často používají traumatizované děti v dětských domovech a depresivní lidé.

Roseline Davido uvádí, že velký počet barev (zejména červenou, žlutou, oranžovou a bílou) zpravidla užívají děti extrovertní, činorodé, afektivní, s touhou po kontaktu, zároveň však nestabilní a zranitelné. Naopak děti introvertní, s nimiž se obtížně navazuje kontakt, užívají většinou jednu až dvě barvy a to často kombinace modré a zelené, fialové, černé nebo šedé. Stabilní a dobře sociálně adaptované dítě užívá čtyři až šest barev.

Obecně také můžeme říci, že teplé, jasné barvy značí vyrovnanost, tmavé a studené smutek, depresi, úzkost, odpor k něčemu. Bledé odstíny barev mohou vyjadřovat citovou nevyrovnanost nebo špatný zdravotní stav.

Musíme však mít na paměti, že diagnostiku kresby není možné provádět bez rozhovoru s diagnostikovaným dítětem a že význam barev není zcela jednoznačný. Pro některé dítě může být např. bílá barva oblíbená, pro jiné nikoliv, protože má třeba špatnou zkušenost s lékaři v bílých pláštích. Nikdy si nemůžeme být absolutně jisti svojí interpretací kresby. Vyhybejme se proto tzv. nálepkám, které si mnohé děti do života nesou právě z mateřské školy.

6. Organizace v naší mateřské škole

Ne všichni vědí, jak probíhá organizace práce a výchovně-vzdělávacího procesu v mateřské škole. Proto jsem tuto kapitolu do své práce zařadila a myslím, že je důležitá k pochopení praktické části, kde se věnuji tvorbě a realizaci projektu.

Zásadním dokumentem pro práci v MŠ je rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (RVP PV) vydaný MŠMT. V tomto dokumentu jsou, kromě jiného, formulovány cíle a kompetence, které máme v MŠ naplňovat. Z RVP vychází tzv. školní vzdělávací program (ŠVP), který je vytvořen s ohledem na konkrétní prostředí školy. ŠVP tvoří ředitel školy společně s ostatními pedagogy. Na základě ŠVP pak učitelé tvoří třídní vzdělávací program (TVP), což je nabídka konkrétních výchovně-vzdělávacích aktivit s jasně danými cíly, kterých chceme dosáhnout.

Proto i můj projekt o Indiánech musel být v souladu s naším ŠVP. To pro mě nebylo překážkou, protože ŠVP máme vytvořený tak, že dává pedagogům značnou volnost ve výběru témat.

Z RVP PV a hygienických předpisů daných zákonem vychází i organizace dne v MŠ.

Nechci zde uvádět přesné časy jednotlivých činností, jde mi spíše o pochopení toho, kdy je vhodná doba pro realizaci určitých činností.

Ráno, když se děti ve školce postupně scházejí, mají možnost volné hry, příp. učitelka pracuje s dětmi individuálně či v menších skupinách. Po dopolední svačině (což je po deváté hodině) má učitelka pro děti připravený společný program, kterého se mohou, ale i nemusí účastnit všechny děti. U mě ve třídě se většinou děti dobrovolně účastní, pokud někdo nechce, může se jen dívat příp. se věnovat nějaké tiché aktivitě. Společný program vždy začínáme ranním rituálem v komunitním kruhu. Já dále uvedu téma či nastíním činnost, které se budeme věnovat a děti mají možnost se vyjádřit. Aby se děti nepřekřikovaly, posíláme si po kruhu předmět, který většinou souvisí s tématem (v případě projektu o Indiánech to bylo peříčko) a hovoří vždy jen ten, kdo ho drží. Pokud někdo mluvit nechce, jednoduše posílá předmět dalšímu. Po skončení komunitního kruhu volím aktivity dle naladění dětí, může být např. pohybová hra nebo činnost navazující na téma probírané v komunitním kruhu. Poté s dětmi odcházím na zahradu, kde za příznivého počasí trávíme minimálně dvě hodiny. Tak, abychom se vraceli v poledne na oběd. Po obědě jdou některé děti domů, ostatní odpočívají na lehátcích a učitelka jim čte pohádku. Děti, které usnou, spí až do odpolední svačiny, ostatní potichu vstávají a ve třídě se věnují

tichým činnostem, aby neprobudily spící děti. Odpoledne si děti volně hrají nebo s nimi učitelka pracuje individuálně, což je stejné jako dopoledne. Za hezkého počasí trávíme odpoledne na zahradě. V tuto dobu si postupně rodiče přichází pro své děti a budova se zamyká v 16:30.

Učitelkám se po týdnu střídají ranní a odpolední směny, s tím, že ranní začíná v 6:30 a končí ve 13:00 (učitelka odchází po obědě), odpolední směna je od 10:00 do 16:30. Obě učitelky jsou tedy ve třídě přítomny v době pobytu venku a při obědě. Moje kolegyně má ovšem poloviční úvazek, takže když já přijdu na odpolední směnu v 10:00, jen mi děti předá a odchází domů.

Z těchto informací vyplývá, že naplánované aktivity z mého projektu, jsem mohla s dětmi realizovat při ranní směně. Když jsem měla odpolední směnu, většinou jsem dodělávala práci s dětmi, které chyběly.

7. Charakteristika skupiny

Ve třídě, kde učím je dvacet pět dětí. To je plný stav. Průměrně však chodí patnáct až osmnáct dětí. Přes zimu bývají stavy dětí nižší, je vysoká nemocnost.

Naše třída je homogenní, setkávají se zde děti od tří do sedmi let. Z dvaceti pěti dětí je patnáct chlapců a deset dívek. Předškoláků mám ve třídě osm, z toho je sedm chlapců a jedna dívka. Předškolní děti jsou ve věku od pěti do sedmi let. Ostatních sedmnáct dětí je v kategorii tří až čtyř let.

Většinou se spolu kamarádí a společně si hrají děti ve stejném věku. Což je vzhledem k vývoji přirozené. Jsou však chvíle, kdy mezi sebe vezmou starší děti ty mladší, nevytváří uzavřené skupiny. To je častěji vidět u děvčat, než u chlapců. Předškolačku máme ve třídě jen jednu, takže je přirozené, že tíhne k mladším děvčatům. Mezi ostatními předškolními chlapci by si těžko hledala místo a jejich hry by ji pravděpodobně neuspokojovaly.

U dětí jsou jasné intersexuální rozdíly ve hře. Děvčata si obecně ráda hrají v kuchyňce, s panenkami a kočárky, rády se oblékají do šatů, sukýnek, zdobí se čelenkami, tancují a hrají si na princezny. Chlapci častěji vymýšlí hry, ve kterých je mnoho pohybu a akce, oblíbená je hra na zloděje a policisty a na pejsky či jiná zvířata. Rádi si také staví různé překážky z kostek a předvádí děvčatům své akrobatické kousky. Oblíbené jsou i různé konstruktivní hry, kostky, stavebnice, labyrinty. Také rádi staví z molitanových kostek a

Polykarpovy stavebnice auto, autobus, loď, domeček...atd., které pak využívají při dalších námětových hrách, kdy si s nimi občas hrají i dívky. Chlapci se však nevyhýbají ani hrám, které vymyslí děvčata, hrají si s nimi v kuchyňce na rodinu nebo restauraci, společně vaří a vozí kočárek s panenkou. Občas zahrnou do svých her i mě, zvou mě na „oběd“ nebo chtějí, abych s nimi jela na výlet „autem“. Aktivitu jako skládání puzzle, různé společenské hry (člověče, pexeso...), skládání mozaiky, modelování z plastelíny, hry s farmou a zvířaty, kuličkové dráhy atd., jsou oblíbené u všech dětí bez rozdílu pohlaví.

Činností, která je v naší třídě velice častá, je kreslení a další výtvarné aktivity. Kreslí úplně všichni, není nikdo, kdo by se této činnosti vyhýbal. Je jen málo dětí, které se kreslení nevěnují denně. Spíše naopak – ke konci týdne bývají šanony dětí na ukládání obrázků přeplněné. Děti i rády přijímají další nabízené výtvarné aktivity. Snažím se, aby většina výtvarného materiálu byla dětem přístupná a ony si tak mohly výtvarné činnosti chystat samy dle svých zájmů.

Vzájemnou komunikaci je třeba mezi dětmi podporovat. Na začátku roku to jde většinou hůře, ale jak se děti zadaptují, seznámí a prohlubují svá přátelství, komunikace se zlepšuje. Každé dítě je individualita se svými dobrými i špatnými vlastnostmi, ve třídě však není nikdo, kdo by vynikal negativním způsobem, soustavně a záměrně by ostatním ubližoval či zásadním způsobem narušoval program. Ze začátku se negativně projevoval jeden tříletý chlapec. Děti si na něj často stěžovaly, že bourá jejich výtvary, bere jim hračky, či jim nějak ubližuje. I přes to však děti tohoto chlapce z kolektivu nevyřazovaly, dokonce se mu některé snažily pomáhat, což mě překvapilo. Chlapec s dětmi ani s učitelkami téměř nemluvil. Po půl roce docházky do MŠ nastal zlom v jeho chování, které se značně zlepšilo a začal i slovně komunikovat.

Obecně se dá říci, že komunikace a spolupráce lépe probíhá mezi děvčaty, která se jeví celkově sociálně „zdatnější“ než chlapci.

7. 1 Specifika skupiny předškoláků

O skupině předškoláků v mojí třídě se okrajově zmiňuji již v úvodu práce. Celkově je ve třídě osm předškolních dětí ve věku pět až sedm let, z toho sedm chlapců a jedna dívka. Dva z chlapců mají tento školní rok odklad školní docházky (OŠD), u jednoho chlapce matka požaduje OŠD na příští školní rok. Všechny ostatní předškolní děti mají v září nastoupit do první třídy.

Skupina předškoláků je opravdu dosti specifická. Je mezi nimi jen jedna dívka, která přirozeně do jejich skupiny nezapadá a vyhledává společnost mladších děvčat. Chlapci si většinou hrají společně, někdy všichni dohromady, jindy si vytvoří menší skupiny či dvojice, občas se věnují nějaké činnosti samostatně. Pouze Jakub si s chlapci ve třídě moc nehraje, ovšem není to tím, že by ho ostatní vyčleňovali, spíše ho zajímají jiné aktivity. Jinak je tomu na zahradě, kdy Jakub pravidelně hraje společně s ostatními chlapci fotbal či florbal. Jak jsem již výše zmiňovala, skupina předškolních chlapců není nijak uzavřená, pouští mezi sebe i mladší děti a není mezi nimi žádný tzv. outsider, kterého by vyčleňovali. Zásadní problém je však v komunikaci mezi nimi. Na jednu stranu je vidět, že se mají vzájemně rádi a chtějí si společně hrát, na druhou se však neustále hádají, křičí na sebe, pošťuchují se, předhání se, žalují na sebe a když někdo něco provede, svádějí vinu jeden na druhého, takže je pak velice těžké dopátrat se pravdy. Při jejich vzájemných hrách velice často dochází ke konfliktům. Z počátku vyžadovali, abych konfliktní situace řešila já, což jsem i dělala (v rámci zachování relativního klidu ve třídě), ale postupem času jsem si sama uvědomila, že to není správné. Pokud vím, že se nestala či nestane nějaká větší újma na zdraví některého z chlapců, chci, aby si své problémy řešili sami. Já zůstávám pouze jako pozorovatel. Někdy je to pro mě náročné, protože vím, že bych jejich spory vyřešila rychleji, spravedlivěji, efektivněji a samozřejmě víc v klidu. To ale není podstata mé práce. Takže velmi často přihlížím šarvátkám a rozepřím „mých“ chlapců a s úsměvem přijímám výroky kolegyň typu – to tě teda lituji, já bych je ve třídě nechtěla... Když tak nad tím přemýšlím, vlastně se jejich chování nemůžu divit. Každý z nich by totiž chtěl být první, rozhodovat ve hře a mít všechno nejlepší. Jenže má vedle sebe dalších šest konkurentů. Každý prostě bojuje o své místo na výsluní a snaží se za každou cenu prosadit svoji individualitu. Tahle vlastnost se projevuje u všech chlapců. Jinak jsou samozřejmě každý úplně jiný, což dokazují jejich individuální diagnostiky.

7. 2 Diagnostiky předškoláků

Jakub 5 let

Charakteristika

Jakub navštěvuje naši MŠ druhý rok. Má bratra, jsou dvojvaječná dvojčata. Zprvu chodili společně do jedné třídy (kde jsem loni učila já), po čtrnácti dnech jsme je na doporučení psychologa, ke kterému oba chlapci dochází, rozdělili do jiné třídy. Pokud jsou spolu,

chovají se velmi hlučně, každý se snaží upoutat na sebe pozornost, hádají se a velmi těžko se domlouvají. Občas dojde i k nějaké fyzické agresi, což ten ublížený demonstruje až přehnaně hysterickým záchvatem pláče a bolesti. I tak se ale mají velmi rádi a když je ten druhý nemocný, stýská se jim.

Žijí společně s matkou a jejím přítelem, ke kterému mají, zdá se, kladný vztah. S otcem se vídají pravidelně, po domluvě s matkou. Rodiče však mají mezi sebou konflikty, téměř spolu nekomunikují.

Jakub umí být milý a společenský, pokud je v „dobré náladě“, rád pomáhá ostatním dětem i mě, otevřeně projevuje svoje city, chápe humor, umí se nadchnout pro činnost, která je mu nabídnuta. Je mu příjemný fyzický kontakt. Je citlivý a tak také reaguje na změny ve svém okolí. Ve školce se dobře zadaptoval, ale pokud je doma něco v nepořádku, hned se to na něm projeví. Je rozmrzelý, protivný, ufnukaný a stěžuje si na různé bolesti. Dokáže také provokovat, kolikrát zkouší, kam až může zajít. Má velice rád jedno děvče z naší třídy, které jeho city opětuje. Řekl, že si ji vezme za ženu a nosí jí často drobné dárky. Nedávno jsem měla rozhovor s matkou, která mě informovala, že chlapci byly na vyšetření u psychologa a neurologa a bylo jim oběma diagnostikováno ADHD. Odbornou zprávu jsem neviděla, ale já osobně s touto diagnózou nesouhlasím.

Jakub má OŠD.

Test barev

Oblíbené: 1. červená, 2. tmavě modrá, 3. černá.

Neoblíbené: 1. oranžová, 2. zelená, 3. světle modrá.

Kresba postavy

Hned po zadání úkolu Jakub prohlásil, že postavu člověka nakreslit neumí. Mírně jsem ho tedy povzbudila, pak řekl, že by to šlo. Asi dvě minuty přemýšlel, než se pustil do práce. Říkal, že si to musí nejdříve rozmyslet. Začal hlavou, dále nakreslil trup, pak ruce a nohy a prohlásil, že už to má. Zeptala jsem se jestli je tedy hotov a je s obrázkem spokojený. Prohlédl si kresbu a rychle si uvědomil, že chce ještě nakreslit oči a pusy. Tahle situace se opakovala několikrát. Něco nakreslil, řekl, že je hotov a když jsem se ho pokaždé zeptala stejnou otázkou, chtěl ještě něco dokreslit. Tak nakreslil „srdíčko, které bije“, pupík, a „prsa“ jak sám nazval dvě černé tečky v horní části trupu a řekl, že je to kluk. Dále dokreslil sluníčko a řekl, že zapomněl ještě na trávu, pak nakreslil ještě květiny. Dále přemýšlel, co by ještě namaloval, tentokrát se rozhodl pro mráčky. Při práci si

prozpěvoval. Nakreslil smějící se obličej ve všech mráčcích i květinách. Když měl pocit, že je s kreslením hotov, zeptal se mě, zda je jeho obrázek hezký. Já jsem se ho zeptala, co si o tom myslí on, řekl, že je hezký. Souhlasila jsem s ním. Sám byl s kresbou spokojený, ale bylo vidět, že chce ocenění i ode mě. I u ostatních činností svými otázkami vyžaduje pochvalu. Dále obrázek komentoval tím, že se všichni usmívají, tak jako on, aby jim bylo veselo. O postavě řekl, že ten panáček je přátelský jako on. Nakonec ještě dokreslil obličej srdíčku a řekl, že kreslení bylo těžké a dalo mu práci, ale zvládl to. Kreslení trvalo 17 minut, z toho samotné postavě se věnoval pouze minuty dvě.

Pro zajímavost jsem Jakuba nechala kresbu provést za několik dní znova. Celkově je druhá kresba bohatší, propracovanější, s více detaily. Několikrát přepočítával prsty, aby jich byl správný počet, namaloval dokonce i klouby na prstech. Rysy, které jsou ovšem pro jeho kresbu typické, přetrvávají. Všichni se na obrázku usmívají, postava má na hrudi srdce, které se opakuje i v dalších kresbách.

Obě jeho postavy zabírají celou výšku papíru, což u dětí není nic neobvyklého, u Patrika by se však dalo usuzovat na snahu zdůraznit sám sebe (ve vztahu s bratrem). Jeho úsměvy na obrázcích vnímám jako určité idealizování skutečnosti, mohlo by jít spíše o obraz jeho přání, než o realitu. Srdce dodává postavě na obrázku důležitost, sám si uvědomuje, jak je pro člověka důležité a je to podle mě i výraz kladného vztahu k nakreslené osobě. Tento symbol má spojený s kladnými city. Paže a ruce v obou případech (doširoka roztažené, odtažené od těla) mohou poukazovat na Patrikovu bezprostřední komunikaci a touhu po kontaktu.

Co se týká zvolených barev, v obou případech se na postavě objevuje oblíbená červená a černá. Barvy, které zvolil jako neoblíbené na obrázcích použil málo.

Marek 6 let

Charakteristika

Marek chodí do naší MŠ od tří let. Žije s matkou, otcem a starší sestrou v jedné domácnosti. Se sestrou mají hezký vztah. Jeho matka je Španělka, Španělsko pravidelně celá rodina navštěvuje. Rodiče jsou vstřícní, je s nimi dobrá spolupráce. Michal je inteligentní dítě, je na něm vidět, že se mu rodiče věnují. Na jeho věk má poměrně rozsáhlé znalosti a co neví, to si domyslí neboli zeptá. Je bystrý, rychle věci chápe a zajímá se o nové informace. Jeho vyjadřovací schopnosti jsou na velmi dobré úrovni, což je možná i

výsledek častých návštěv divadla, kde oba rodiče pracují. Mezi dětmi je oblíbený. Rád ze sebe dělá „třídního šaška“, je mu příjemné, když se jeho vtipům a legráckám ostatní děti, a to zejména předškoláci, smějí. Občas to ve třídě působí rušivě. Někdy mám z jeho chování pocit, že si je vědom, že rozumem převyšuje ostatní děti. Chová se k nim však hezky, nemá s nikým větší problémy, spíš se často snaží spory mezi chlapci urovnat, k čemuž používá logické argumenty. Rád je středem pozornosti, lichotí mu obdiv ostatních. Naučil se sám číst a psát, přečte dokonce i malá tiskací písmena. Kamarádí s ostatními předškoláky, s mladšími dětmi si moc nehraje. Při hrách je rád ve vedoucí pozici, často hru sám vymyslí a taky v ní chce „rozhodovat“. Není pro něj ale problém přenechat vedoucí pozici i jinému předškolákovi, vždy však umí situaci vyřešit tak, aby z ní měl nějaký prospěch.

Test barev

Oblíbené: 1. zelená, 2. žlutá, 3. modrá.

Neoblíbené: 1. červená, 2. oranžová, 3. hnědá.

Kresba postavy

Když jsem Markovi úkol zadala, na nic se neptal a hned začal kreslit. Nejdříve nakreslil tělo, pak hlavu, ruce (což okomentoval tím, že jedna ruka se mu moc nepovedla, ale dále se tím nezaobíral), pak namaloval nohy a boty, nakonec obličej. Kresba samotné postavy mu zabrala asi půl minuty, zbytek času (celkem 12 min) se věnoval pozadí. Dále nakreslil sluníčko a mraky, pak postupně vybarvoval. Poté kreslil strom s jablíčky. Když dokončil strom, věnoval se kreslení trávy a nakonec vybarvil celou oblohu. Po 11 min. řekl, že má hotovo, pak ale ještě usoudil, že nemá vybarveného „kamaráda“ (jak postavu na kresbě nazval) a vymaloval obličej, ruce a boty.

Celá postava je dost schématická, nevěnoval jí moc času. Ruce jsou výrazným prvkem, což u Marka může být znakem jeho sociability. Nohy jsou rozkročené, jsou symbolem opory a rovnováhy těla. Mohly by poukazovat na to, že se ve skupině i v okolním světě cítí jistý. Je pravda, že mezi nohama a zemí je asi centimetr „oblohy“, což by mohlo vystihovat jeho občasné fantazírování. Větší důležitost bych tomu ale nepřikládala. Jinak je postava spíš menší, ale stále větší než strom, tudíž předpokládám, že má i větší důležitost.

Barevně převládá modrá, kterou má Marek v oblíbených barvách.

Dan 6 let

Charakteristika

Dan chodí do MŠ třetím rokem. Žije ve společné domácnosti s matkou, otcem a dvěma staršími bratry. Dan je poměrně dost divoký, když běží nedívá se napravo ani nalevo, což je důvodem jeho, zatím díkybohu drobných, úrazů. Často se mi zdá, že nedokáže odhadnout následky svých činů a pak za to platí svojí bolestí, případně i bolestí někoho jiného (což ovšem není úmyslné). Z těchto zážitků se ale nedokáže poučit.

Jeho matka je často ve spěchu, Dana dost hlučně popohání. Celkově je její vystupování hrubé. S tatínkem je lepší komunikace, ten však Dana vyzvedává málo. Nejčastěji pro něj chodí jeho bratři, s nimiž tráví většinu času. Moc o nich ale ve školce nemluví. Myslím si, že mezi nimi panuje určitá rivalita a Dan, vzhledem k tomu, že je nejmladší, se snaží bratrům vyrovnat. Běžné jsou mezi nimi i fyzické potyčky. Má větší fyzickou sílu, než ostatní chlapci v jeho věku, je rychlý a neustále v pohybu. Nedá se ovšem říct, že by svých fyzických dispozicí nějak zneužíval a choval se agresivně vůči ostatním dětem. Když dojde k nějakému konfliktu s jiným předškolákem, problém řeší po svém, někdy i „ručně“. Ale nepřekračuje meze a není to časté.

Velice často se mu musí věci opakovat. Sám se mě přijde zeptat, jestli něco může udělat a když já řeknu, že ne a vysvětlím mu to logický argumentem, tak Dan, jakoby neslyšel, stejně jde a udělá to. Zeptám-li se ho, proč to teda dělá, když jsem mu řekla ne, buď mlčí a dívá se na mě velice provinilým pohledem nebo řekne, že to chtěl udělat „jen tak na rychlovku.“ A to je jeho dost zásadní problém. Dan je chytrý a má dobrou paměť, ale je velice zbrklý, což se bohužel projevuje na výsledku činnosti. Jeho předškolácké pracovní listy působí poměrně neupraveně až „odfláknutě“. Když má ale na práci klid, nic ho nerozptyluje a baví ho to, výsledky jsou daleko lepší. Celkově by potřeboval zpomalit.

Test barev

Oblíbené: 1. modrá, 2. červená, 3. fialová.

Neoblíbené: 1. růžová, 2. hnědá, 3. políčko vybarvil napůl světle a tmavě zelenou

Kresba postavy

Po zadání úkolu začal Dan ihned pracovat, na nic se neptal. Začal hlavou a obličejem, překvapily mě žluté oči, což mi potom vysvětlil – jsou to sluneční brýle. Dále kreslil vlasy, uši (poznámka, že tady musí použít svoji neoblíbenou barvu), pak kreslil vousy, dále

udělal tělo, nohy, boty a vše vybarvil. Pak křížek na krku a na rukách nakreslil prsty, které jsou pouze čtyři. Pak nakreslil kalhoty a ty následně vybarvil. Dále kreslil zem, tam mírně gumoval, protože přetáhl. Strom vyrůstá přímo ze země, zatímco jeho postava se vznáší nad zemí. Poté se k postavě ještě vrátil, nakreslil zelenou čelenku na hlavě, vybarvil tričko a zvýraznil křížek. Nakonec ještě říkal, že tam chce nakreslit listy, ale neumí je.

Povzbudila jsem ho, že to jistě zvládne.

Při kreslení byl soustředěný, hrbil se a špatně držel tužku. Na židli seděl tak, jakoby chtěl každou chvíli odejít. Horní polovina těla kreslí, zatímco ta spodní by se ráda věnovala nějaké pohybové činnosti. Ke konci bylo soustředění horší, chvílemi se nechal rozptýlit. Po dokončení kresbu okomentoval tak, že je to voják, který má válečné maskování, vousy, brýle proti slunci a čelenku, aby mu nestékal pot do očí. (Čímž se inspiroval, když jsme si vyprávěli, proč Indiáni nosili čelenky.) Kresba mu zabrala dvacet tři minut.

Voják je spojován s bojem, je to agresivní postava. Dan sám o sobě není agresivní vůči ostatním, ale jeho pohyby i některé hry v sobě agresivitu mají. Myslím, že si tak vybíjí nahromaděnou energii. Na druhou stranu má na sobě jeho postava několik ochranných prvků – brýle proti slunci, maskování, čelenku. Možná i on má potřebu se proti něčemu bránit. Vlastně i voják jde do boje, aby bránil svoji zem. Vnímám to tak, že Dan si musí vybojovat místo mezi svými bratry a neustále si ho obhajovat. Ani matka se k němu nechová obzvláště vlídně a její vulgární projev taky není pro dítě dobrým příkladem.

Velice výrazným prvkem v kresbě je kříž zavěšený na hrudi postavy. Když jsem se Dana ptala, proč ho nakreslil, nedokázal to vysvětlit. Kříž je křesťanským symbolem. Na kříži byl ukřižován Ježíš. Pro někoho tak může být určitým symbolem utrpení a smrti. Kříž byl však užíván i v jiných kulturách a náboženstvích. Obecně je kříž symbolem setkání dvou směrů, horizontální představuje tělo, vertikální ducha. Je ovšem otázkou, zda-li kříž v dětské kresbě můžeme vykládat tímto způsobem. Možná jen David viděl ve filmu vojáka s křížkem na krku, proto se to promítlo do jeho kresby.

Na šatech vojáka se objevuje červená barva, která je mezi Davidovými oblíbenými barvami.

Vojtěch 6 let

Charakteristika

Vojta navštěvuje MŠ již čtvrtým rokem, má odklad školní docházky. V současné době žije ve společné domácnosti s matkou i otcem, otec se k nim nastěhoval až tento rok.

Sourozence nemá. Dřív žil Vojta jen s matkou, občas ho ve školce vyzvedával matčin tehdejší přítel, kterému říkal strejda. Tehdy o otci nemluvil, teď o něm naopak mluví velmi často. Návrat otce byl pro něj velice důležitý a prospěšný.

Vojtovou nejvýraznější vlastností je upovídanost. Když začne něco vyprávět, těžko ho člověk zastaví. Jeho vyjadřovací schopnosti jsou na dobré úrovni, stejně je na tom i s pamětí. Dokáže podrobně a smysluplně popsat situaci, kterou prožil, či předmět, jež viděl. V současné době často popisuje zážitky s tatínkem, jak spolu něco vyráběli či někam jeli. Jednou z Vojtěchových nejoblíbenějších činností je kreslení. Dříve se velice zajímal o vlaky, které stále dokola kreslil. Slepil si dohromady několik papírů, kresby zdokonaloval a propracovával. Letos jeho pozornost zaujaly lodě, především Titanik s celým svým příběhem. Jeho maminka mi říkala, že se na film o Titaniku dívá stále dokola, zastavuje jednotlivé scény a dle toho loď kreslí. Titanik kreslil i ve školce, dokonce uměl doslovně převyprávět různé dialogy z filmu. Když se pro nějakou věc nadchne, naprosto se do ní ponoří. Pro jeho posluchače je to ovšem někdy náročné. Rád si se mnou povídá, vyžaduje moji pozornost, ale chápe i to, že někdy se mu věnovat nemůžu.

Stejně jako ostatní předškoláci je rád při hrách ve vedoucí pozici, snaží se prosadit svou, což vede ke hlučným konfliktům. Pokud se však odmítnu podílet na řešení problému, většinou se zvládnou domluvit sami. Pokud se to Vojtovi nelíbí, odchází ze hry uražen, někdy i s pláčem.

Jinak je Vojta společenský a k ostatním dětem se chová přátelsky. Někdy slovní potyčky přejdou (stejně jako u ostatních předškoláků) do fyzické roviny, ale dle mého názoru, to nepřekračuje meze.

Pokud ho činnost zaujme, dokáže se soustředit velmi dlouho. Chápe ale i to, že je někdy nutné dělat i méně zábavné úkoly. Své „předškolácké“ povinnosti si plní.

Test barev

Oblíbené: 1. černá, 2. bílá, 3. oranžová.

Neoblíbené: 1. hnědá, 2. zelená, 3. fialová.

Kresba postavy

Vojtova kresba postavy mě překvapila asi nejvíc. Znáám jeho kresby lodí a vlaků, které jsou jisté, sebevědomé, detailně propracované a celkově dělají na pozorovatele dobrý dojem. Na kresbě postavy jsou vidět spíš jemnější, navazované tahy, jakoby nejisté. I celá kresba působí jakýmsi „nedokonalým“ dojmem.

Vojta začal kresbu nohama, pak pokračoval čtvercovým tělem, dále krkem, hlava až nakonec. Hned jak nakreslil určitou část těla, vybarvil ji. U kreslení se poměrně hrbil, chvílemi ležel hlavou na stole. Při vybarvování papír otáčel. Postava je oblečená v červenozeleném tričku a tmavé skvrny na hlavě představují bradu, tváře a čelo, jak sám vyjádřil. Kreslil sedm minut.

Vojtovi na postavě chybí dost zásadní části. Postava postrádá ruce, uši i vlasy. Davido (2001) uvádí, že pokud v kresbě postavy chybí ruce, může to poukazovat na problémy sexuální či sociální. Dle Nováka (2004) můžeme vynechání rukou také interpretovat jako důsledek pocitů viny nebo může jít i o závažnější obtíže ve vztahu k lidem. Může to také odrážet nejistotu, strach z kontaktu s lidmi příp. určitou bezmocnost či manipulovatelnost. Uši většinou chybí v kresbách dětí, které špatně slyší, což ale není Vojtův případ. Je převážně vizuálně založený, velice podrobně dokáže popsat, co kde viděl. Absenci uší si tedy můžeme vykládat i tak, že sluch mu nepřináší tolik informací jako zrak.

Novák (2004) uvádí, že chybějící vlasy mohou být projevem úzkosti či potlačených erotických impulsů.

Vojtova kresba člověka na mě opravdu působí celkem úzkostně. Když Vojta kreslí, jeho náměty jsou technické (konstrukce lodí, různé plánky, mapy...atd.), člověka nekreslí vůbec. Snad pouze v případě, chce-li na lodi nakreslit cestující v kajutě a ti mají pouze schematickou podobu. Kdykoliv jsem po Filipovi chtěla, aby nakreslil něco jiného, než své naučené technické obrázky, dlouho přemýšlel a jednou se stalo, že obrázek nenakreslil vůbec. Dobře zvládá pouze náměty, které jsou mu známé a má je nacvičené několikerým opakováním. V ostatních případech má problémy a možná v něm úkoly, ve kterých si není jistý, mohou vyvolat i úzkost.

Denis 6 let

Charakteristika

Denis chodí do MŠ již čtvrtým rokem, má odklad školní docházky. Je Ukrajinec, jeho rodiče se do ČR přestěhovali až po jeho narození. Má tříletého bratra, všichni žijí ve společné domácnosti. Denis několikrát za rok navštěvuje babičku na Ukrajině.

Jeho matka mluví česky velice dobře, s Denisem je ovšem těžší se dorozumět. Ještě minulý rok jsem mu téměř nerozuměla, letos je jeho čeština o něco lepší. Nezvládá časování, skloňování a celkově je gramatika jeho řeči nesprávná. Komunikační bariéra s dětmi však není moc patrná, jsou na jeho řeč zvyklé a rozumí mu. Je mezi dětmi oblíbený, berou ho jako „velkého předškoláka“.

Denis v loňském roce navštěvoval s maminkou edukativně-stimulační skupinky pro předškoláky, které probíhají ve školce. Díky tomu udělal velké pokroky v grafomotorice i pracovní listy pro předškoláky zvládá bez problémů. Někdy mám pocit, že se ve školce už nudí a proto vymýšlí různé nezbednosti, do kterých rád zatahuje i ostatní chlapce.

Obzvláště Jirka se jím nechá velice snadno stáhnout. Společně někdy tolik narušují program ve třídě, že je nutné rozdělit je a každému dát jinou aktivitu. Pokud je Denis sám, dokáže se na činnost dlouho soustředit, rád skládá puzzle, hraje si s různými stavebnicemi, skládá lodě, roboty, zvířata. Kreslení je také oblíbenou činností, ale zásadně nepřevažuje nad ostatními činnostmi. Když je Denis v kolektivu ostatních chlapců, vymýšlí různé „bojové hry“, což občas končí pláčem některého z nich. Během chvíle se však zase udobří a klidně by v této aktivitě pokračovali, pokud bych je nezarazila.

Je pravda, že když Denis chybí, je ve třídě větší klid. Sám je poměrně hlučný a tím pádem jsou hluční i ostatní chlapci, kteří si s ním hrají.

Test barev

Oblíbené: 1. žlutá, 2. fialová, 3. světle modrá.

Neoblíbené: 1. tmavě modrá, 2. oranžová, 3. černá.

Kresba postavy

Denis začal kreslit nohy, dále trup, ruce, prsty pečlivě počítal. Dále kreslil hlavu a ptal se, jestli ji může vybarvit. Pak kreslil čelenku a obličej. Do ruky přikreslil postavě luk a šíp, říkal, že se mu to povedlo. Šípy nakreslil i do batohu na zádech postavy. Chvilí přemýšlel, co by měl ještě nakreslit a napadl ho kouř z ohně, oheň už ovšem na papíře není. Nachází

se někde mimo, stejně jako tee-pee, ze kterého je v pravém dolním rohu vidět pouze maličký kousek. Napadlo ho, že na obrázku je noc, proto nakreslil měsíc a hvězdy a měl radost, že se mu to povedlo. Nakonec nakreslil velký kopec, který je za postavou. Tah je jistý, nepřerušovaný, přítlak v některých místech silnější, jinde slabší. Při kreslení je soustředěný, sedí rovně a klidně, kresbu v průběhu komentoval. Na jeho kresbě je patrné, že má dobrou prostorovou představivost. Kreslil dvacet pět minut. Denis byl při kreslení jistě ovlivněn tématem realizovaného projektu. Těžko říci, jestli takto ovlivněná kresba může mít větší diagnostický význam. Každopádně se dá usuzovat na to, že Denise téma zaujalo. Postava Indiána může do jisté míry představovat agresi, znázornil i zbraň. Já si myslím, že v jeho případě jde o vyjádření dětské představy o něčem, co je pro něj „exotické“. Vše je v kresbě velice promyšlené, jeho představy přesahují i prostor vymezený papírem. Postavě chybí uši, což může představovat určitý problém v dorozumívání se s okolím. Jinak má postava veškeré náležitosti. V kresbě se projevuje i jeho pečlivost, dokáže se dlouho soustředit, pokud jsou k tomu podmínky.

Jiří 6 let

Charakteristika

Jirka chodí do MŠ třetí rok, v loňském roce chodil do školky společně s bratrem, který pak nastoupil do školy. Má tři bratry, dva starší a jednoho mladšího. Matka v současné době čeká páté dítě. Všichni žijí společně v jedné domácnosti. Na první pohled nepůsobí jako sociálně slabá rodina, ale jejich platby za školné a stravné se pravidelně zpožďují. Jirka také mluvil o tom, že mají hodně dluhů.

Jirka je poměrně dost ovlivnitelný, často se nechává stáhnout Denisem k rušivým aktivitám. Taky se spolu často hádají, různě se předhánějí, kdo má co lepší a těžko se při společné aktivitě domlouvají. I přesto, si spolu však hrají často. Denis má nad Jiřím značnou rozumovou převahu, ale nemyslím si, že by si toho byl vědom. Spíš se mu líbí, že Jiří neprotestuje a hned se zúčastní jeho vymyšlených her.

Jirka není aktivní při plnění předškoláckých úkolů, vše se mu musí několikrát připomínat a je na něm vidět, že to dělá pouze z povinnosti. Když je ve společnosti ostatních chlapců, nedokáže se na práci soustředit, stále má tendenci svoje výsledky s někým porovnávat v tom smyslu, že on to má lepší, než ten druhý a vysvětlí proč tomu tak je. Jeho připomínky bývají však ve většině případech nesmyslné.

Jirka je levák, ale i přesto je v pracovních i výtvarných činnostech precizní. To se týká zejména vystřihování podle nějakého vzoru či návodu a vybarvování mandal a omalovánek. Činnost ho ovšem musí bavit. Má zájem o výtvarné aktivity, které zná a je si v nich jistý. Manuálně je velice zručný.

Stejně jako další předškoláci je ve svém projevu poměrně hlučný. Rád vypráví své zážitky, ovšem kolikrát jsou souvislosti příběhu tak zmatené a nesmyslné, že mu nerozumím a musím se několikrát ptát na vysvětlení. Výslovnost je na dobré úrovni.

Test barev

Oblíbené: 1. hnědá, 2. zelená, 3. červená.

Neoblíbené: 1. žlutá, 2. fialová, 3. oranžová.

Kresba postavy

Hned po zadání úkolu se mně Tomáš ptal na několik otázek – jestli může kreslit všemi barvami, jestli může postavu nakreslit nízko a tělo jestli může být větší. Na všechna otázky jsem mu odpovídala, že může kreslit, jak jen bude chtít. Bylo vidět, že ho má odpověď uklidnila. Začal kreslit hlavu, pak obličej, dále tělo, nohy a ruce. Pak nakreslil pruhy na oděvu, které vybarvoval. Bylo na něm vidět, že se snaží. Ptal se mně, jestli může nakreslit trávu. Moje odpověď zněla stejně jak na začátku. Když dokreslil trávu, věnoval se dále vybarvování oděvu. Při kreslení se mírně hrbí, je však soustředěný, tah je jistý, nepřerušovaný. Kreslil osm minut.

Vzhledem k jeho věku mi připadá kresba poměrně nevyspělá. Je pravda, že nakreslil pět prstů na každé ruce, ale úplně zapomněl nakreslit nos, uši a hlavně ústa. Oči a hlava jsou dost velké, společně s několika vlasy na hlavě mi připomínají kresby malých dětí (hlavonožce). Jirkova postava má ovšem trup a na něm si dal také nejvíce záležet, čímž se od kreseb hlavonožců liší. Výrazné a silné jsou i ruce, zatímco nohy jen těžko nesou váhu celé postavy.

David (2001) uvádí, že nepřítomnost úst v kresbě postavy může vypovídat o sexuálních problémech nebo problémech ve vztahu s matkou. Postavy bez úst jsou typické v kresbách dětí, kterým se doma nedostává vlídné a láskyplné komunikace. Dle Nováka (2004) velký nos bývá znakem sebejistoty, naopak chybět může u uzavřených dětí.

Je pravda, že Jirka není příliš sebejisté dítě, což dokazují i jeho časté otázky. Raději se na věc několikrát zeptá, než aby ji udělal špatně. Projevuje se u něj i určitý strach z vlastního selhání. Možná i proto se kolikrát snaží pomluvit a snížit kvalitu práce ostatních.

Lukáš 5 let

Charakteristika

Lukáš navštěvuje MŠ druhým rokem. V loňském roce měl adaptační obtíže, plakal, nechtěl nic jíst a choval se drze k učitelce. Letos je jeho chování v normě a myslím, že do školky chodí rád. Lukáš nemá sourozence, žije ve společné domácnosti s matkou a otcem, kteří se rozvádějí. Z rozhovorů s matkou vyplývá, že se chce rozvádět ona a její manžel dělá problémy, rozvodu se brání a citově ji vydírá.

Lukáš je oproti ostatním předškolákům viditelně menší a hubenější, ovšem na sebevědomí mu to rozhodně neubírá. Se vším je vždy rychle hotov a ještě to okomentuje, že to pro něj byla hračka. Velice rád kreslí. Jeho náměty jsou ovlivněny různými dokumenty (většinou válečnými), které sleduje se svým otcem. Kreslí tanky, ponorky, válečné lodě. Umí se do práce zabrat, někdy se obrázku věnuje i více dní. Jeho prožitky se promítají i do ostatních her. Je zamilovaný do děvčete z naší třídy, společně si naplánovali svatbu se všemi možnými detaily.

Lukáš je celkem klidné a rozumné dítě, ostatní děti ho uznávají asi i díky jeho sebevědomému a rozhodnému vystupování. Je pravda, že když mu něco nejde nebo to neumí, sám si to bez problémů přizná a dokáže o pomoc poprosit ostatní. Ke svým předškoláckým povinnostem se nestaví příliš zodpovědně, většinu pracovních listů dodělává až na konci týdne a to mu ještě musím připomínat. Činnost, která není dobrovolná, ho nebaví a dělá ji jen proto, že musí.

Test barev

Oblíbené: 1. černá, 2. zelená, 3. žlutá.

Neoblíbené: 1. růžová, další dvě políčka nechal volná, řekl, že všechny ostatní barvy má rád.

Kresba postavy

Zadání okamžitě pochopil a řekl, že to bude „rychlovka“, což také dodržel. Kreslil necelé dvě minuty. Začal nohama, dále trup, hlava, ruce. Pak vybarvoval oranžové skvrny na tričku, řekl, že je to oheň. Na hlavě má postava „klobouček s odznáčkem“.

Lukáš se kreslení nebránil, úkol splnil co nejrychleji, aby se mohl jít věnovat jiné aktivitě, což je pro něj typické. Postava zabírá polovinu výšky papíru, běžně se uvádí, že velikost postavy by měla zaujímat 70-80% výšky papíru. Nápadně malé postavy značí pocit

nejistoty a úzkosti, což ovšem není Lukášův případ. Jeho postava je ozdobena kloboučkem s odznakem, nejspíš ho inspirovaly válečné dokumenty, které sleduje. Postavě to přidává na důležitosti. Stejný význam má dle mého názoru i oheň na tričku. Také může vyjadřovat sílu a odvahu postavy. Zda se myslím projevilo Lukášovo vysoké sebevědomí.

Eliška 6 let

Charakteristika

Eliška, jako jediná dívka, také patří do skupiny předškoláků. U ní se ovšem neprojevují komunikační problémy jako u chlapců, takže jsem se na ni tolik nezaměřila. Ke všemu velice často chybí, takže některé společné úkoly nedělala vůbec, příp. je dodělávala později.

Eliška chodí do MŠ prvním rokem, předtím docházela dva roky do jiné školky. Ze začátku neměla adaptační obtíže, ty s projevily až v průběhu roku. Když přišla do školky po delší absenci, plakala a stýskala si po mamince.

Její matka žije s přítelem, o otci Eliška nemluví. Často však vypráví zážitky se svým starším bratrem, který ji do školky pravidelně vodí. Je mezi nimi hezký vztah.

Ve školce si Eliška ráda hraje s mladšími děvčaty, společnost předškolních chlapců nevyhledává. Výtvarné aktivity jsou u ní také oblíbené, od září dokonce nastupuje do první třídy zaměřené právě na výtvarnou výchovu.

Její chování je celkově bezproblémové.

Test barev

Oblíbené: 1. růžová, 2. modrá, 3. červená.

Neoblíbené: 1. žlutá, 2. oranžová, 3. šedá.

Kresba postavy

Eliška pochopila zadání a hned začala kreslit. Začala hlavou, dále nakreslila tělo, ruce, nohy a obličej. Dále vlasy a vybarvila šaty žlutou barvou, která je však na prvním místě jejích neoblíbených barev. Žlutá barva může také poukazovat na závislost dítěte na dospělém, kterým je v případě Elišky její matka.

Při práci byla soustředěná, seděla rovně a klidně, barvy si pečlivě vybírala. Jako poslední prvek na postavě nakreslila náušnice. Nakonec se věnovala okolí, tedy trávě, obloze a sluníčku.

Postavu okomentovala tak, že „má na sobě šatky, podkolenky, bačkůrky a náušnice“.

Kreslila osm minut.

Eliška je nejvyšší z celé třídy, což se promítlo i na kresbě postavy. Sama popsala, čím vším je postava ozdobena. I ona se ráda parádí, nosí si do školky různé šperky, které pak půjčuje svým kamarádkám. Postava se usmívá, stojí pevně nohama na zemi, ale pokud by zafoukal silný vítr, nemusela by to ustát. Eliška celkově citlivěji reaguje na změny, potřebuje čas se s novou situací vyrovnat.

8. Projekty v mateřské škole

„Projekt je větší jednotka učiva spojená společnou myšlenkou, ideou, (i problémem), která ho sjednocuje a vytváří podklad k praktickým činnostem (k řešení problémů).“ (Skutil, M., Zíkl, P. 2011, s. 64)

Projektová výuka ve vzdělávání není takovou novinkou, jak by si někdo mohl myslet. Významní představitelé reformní pedagogiky se touto problematikou zabývali již v meziválečném období. Mezi propagátory této metody se řadí např. Václav Příhoda či Stanislav Vrána. Reformní pedagogové začínají vnímat dětství jako nejdůležitější období v životě člověka. „Vychází z myšlenky, že učení a život od sebe nelze oddělit. Je tedy třeba vycházet ze života do učení a následně z učení do života. Revoluční myšlenkou reformního hnutí je, že přináší do vyučování aktivitu žáků, dynamiku učebního procesu, důraz na vnitřní motivaci, zájem, tvořivé myšlení a vlastní úsilí žáků, kterým umožňuje různé přístupy, alternativy a varianty řešení a překonávání obtíží.“ (Brtnová Čepičková, 2010, s. 15.)

Projekt v mateřské škole představuje tematicky ohraničenou výchovnou a vzdělávací činnost, která směřuje k předem stanovenému cíli a zároveň v sobě propojuje více oblastí vzdělávání. Tak např. environmentální projekty, které jsou svým cílem zaměřeny na vzdělávání v ekologické výchově, nesmějí zapomínat na rozvoj dětí v oblasti pohybové, hudební, výtvarné...atd.

Velice důležitou roli v projektu hraje výsledek činnosti, který má pro děti představovat něco výjimečného, smysluplného a důležitého.

Myšlenka projektového vyučování mě oslovila. Běžně s dětmi pracuji tímto způsobem, tvořila jsem různé projekty z živočišné říše, o vodě, projekty vztahující se ke svátkům a tradicím, k ročním obdobím. Tento koncept baví děti i mě, ovšem vyžaduje značnou míru

kreativity a připravenosti učitele. Když se na svoji práci dívám zpětně, nebyly moje projekty tak dokonale připraveny, jak mohly být. Až teď, při praktikování projektu Indiáni, vidím, jak moc je důležitá svědomitá příprava. Do projektu vám mohou zasáhnout i nečekané události, na které se nemůžete předem připravit. Nemusí vám vyjít všechny činnosti podle očekávání. Nemůžete přece po dětech chtít, aby se soustředily na nějakou výtvarnou činnost, když za okny chumelí a ony už se vidí, jak staví na zahradě sněhuláka. Tímto chci říct, že nemá smysl „lámat něco přes koleno“. Je důležité, aby celý projekt plynul přirozeně a aby byl zábavný a poučný pro děti i učitele. A když něco nejde přesně podle plánu, nevadí, i takových situací se dá využít, případně se z nich poučit. Každopádně je ale důležité ten plán mít!

Praktická část

1. Návrh projektu

Dlouhou dobu jsem přemýšlela jaké téma pro projekt zvolit. V první řadě jsem chtěla vycházet ze zájmu dětí. V té době byl u nás ve třídě „v kurzu“ Titanik. Především Vojta byl touto lodí a celým jejím příběhem tak fascinován, že své nadšení přenesl i na ostatní chlapce. Děvčata ho sice poslouchala, ale nějaký větší zájem se neobjevil. Přemítala jsem nad tím, jak projekt vytvořit, aby zaujal všechny děti. Jeden den však přišel Lukáš do školky s čelenkou z bažantích per, děti se kolem něj seběhly a obdivovaly jeho netradiční ozdobu. Ano, Indiáni, to je to pravé téma, napadlo mě, když jsem je pozorovala. Pustila jsem se do práce, zpracovala celý projekt a rozvrhla jednotlivé činnosti, které jsem pak dále promýšlela a po podnětných konzultacích s vedoucím mé práce, doplňovala. Vznikl tak ucelený plán činností s hlavním cílem zlepšit a prohloubit komunikaci mezi dětmi v mojí třídě a podpořit jejich spolupráci. Zaměřila jsem se především na skupinu předškoláků, kde jsou problémy v komunikaci a spolupráci patrný nejvíce.

Jednotlivá cvičení v projektu představují indiánské úkoly, které mají děti postupně plnit. Na velký arch papíru jsem vytvořila přehled indiánských úkolů, kde si děti značily činnosti, které splnily. Tak také mohli zjistit, co je ještě čeká.

Jednotlivé aktivity prověří nejenom schopnosti jednotlivců, ale i týmovou spolupráci. Na začátek projektu jsem volila jednodušší úkoly, ty budou děti plnit individuálně. Postupně se úkoly stávají složitějšími a vyžadují již vzájemnou spolupráci dětí. Některá cvičení jsou určena pro všechny děti (např. výroba základní indiánské výbavy-amulet, oděv, čelenka), jiná absolvují pouze předškoláci. Účast mladších dětí na těchto složitějších aktivitách je dobrovolná.

Do každého projektu je nutné zařadit nejenom aktivity výtvarné, ale i pohybové, hudební, dramatické...atd. Protože mně realizace výtvarných cvičení zabrala většinu času, další aktivity dělala s dětmi především moje kolegyně. Vymyslela pohybové hry, učila děti písničky a básničky o Indiánech, hledala pracovní listy s indiánskou tematikou pro předškoláky. A pokud jsem potřebovala pomoci s nějakou výtvarnou aktivitou, ochotně se zapojila. V tomto ohledu mi velice pomohla.

Název projektu: Indiáni

Primární cíle: Zlepšit komunikaci mezi dětmi.

Zlepšit a prohloubit spolupráci mezi dětmi, především pak mezi předškoláky.

Podporovat prosociální chování dětí a kamarádské vztahy ve třídě.

Sekundární cíle: Poznávat sebe sama, rozvoj pozitivních citů ve vztahu k sobě.

Vyjadřovat svoje pocity slovně i výtvarně.

Seznámit se s novými výtvarnými technikami a materiály.

Doba trvání: 10 týdnů

Okruhy činností:

1. a 2. týden

- vyprávění o Indiánech, kde a jak žili
- vymyslet si indiánské jméno a název našeho indiánského kmene
- zavedení každodenního rituálu kolem ohně – určení strážců ohně (děti, které budou každý den uprostřed kruhu stavět oheň a starat se o něj po celou dobu) a dalších důležitých funkcí
- zpěv indiánské hymny (píseň Indiánská rodina) – vždy v kruhu kolem ohně a kdykoliv, bude-li příležitost, zpěv doprovázen rytmickými nástroji
- výroba amuletu z keramické hlíny

3. a 4. týden

- výroba indiánského oděvu – malba na tričko textilními barvami
- výroba indiánských čelenek – jedna sváteční (s papírovými péry), druhá na každodenní nošení – ta bude nabarvena nejoblíbenější barvou
- kresba – jaké jsem zvíře (imaginace, kdy šaman děti promění ve zvířata)
- kresba indiánského kamaráda proměněného ve zvíře (opět imaginace, kdy šaman promění kamaráda ve zvíře)

5. a 6. týden

- kresba- jaký je můj strach, čeho se bojím (nakonec indiánským rituálem strach zaženeme a spálíme v ohni)

- výroba nádoby z keramické hlíny ve dvojicích

7. a 8. týden

- malba na obličej (barvami k tomu určenými)
- vytvoření totemu (skupinová práce)
- modelování totemového zvířete

9. a 10. týden

- vytváření indiánských masek ze sádry, po uschnutí dotvoření temperami (tvorba masek bude probíhat ve skupinách, dotváření temperami jednotlivě) . Maska by měla vyjadřovat to, jaký jsem.
- závěrečná indiánská výprava

2. Realizace projektu

Realizace projektu se vždy více či méně liší od jeho návrhu. Nikdy nevíte, jaký bude průběh a jaké okolnosti vám mohou do projektu zasáhnout. Samotnou realizaci jednotlivých cvičení jsem zaznamenala v pořadí, ve kterém jsem je s dětmi dělala. U každého cvičení uvádím:

Instrukci: návod, konkrétní slovní sdělení, vysvětlení úkolu.

Cíl: konkrétně formulovaný výsledek činnosti

Prostředky: výtvarné techniky (kresba, malba, modelování..), diskuze (rozprava, výměna a obhajoba názorů, debata)

Postup: souslednost úkonů konkrétní činnosti

Pomůcky: materiál a předměty potřebné k činnosti

Průběh: posloupnost konkrétních podnětů a reakcí (Beníčková, M. 2011)

Závěr: zhodnocení celého průběhu a výsledků cvičení

Jak jsem se již zmiňovala, cvičení byla zaměřená především na skupinu předškoláků, proto detailněji popisuji jejich plnění jednotlivých úkolů.

Původně jsem měla projekt naplánovaný na deset týdnů, což se mi nepodařilo dodržet. Některé aktivity bylo nutné prodloužit, protože děti byly nemocné a často chyběly. Obzvláště aktivity, které měly splnit všechny děti se protáhly i na více týdnů. Proto realizace projektu není rozdělena do jednotlivých týdnů, tak jak je tomu v návrhu. Celý projekt jsem prodloužila o dva týdny, některé aktivity jsem vypustila a jiné zase přidala či mírně pozměnila.

Na začátku projektu jsem si s dětmi povídala o Indiánech. Zajímalo mě, co všechno o Indiánech vědí. Řekli jsme si, jak Indiáni vypadají, kde žijí, jak bydlí, co jedí, jak se oblékají... atd. Děti si myslely, že v současné době již Indiáni nežijí. Vyvedla jsem je z omylu a vysvětlila jim, že život současných Indiánů se značně liší od života Indiánů v minulosti. Řekla jsem jim, že dnes můžeme potkat Indiána i v Brně- indiánské skupiny, které zpěvem na ulici propagují svá CD.

Pak jsem dětem vyprávěla příběh o jednom indiánském kmeni, který žil v Americe v malé indiánské vesnici. Jejich soužití však nebylo moc harmonické. Indiáni se prali se, hádali, křičeli na sebe... atd. Prostě se neuměli domluvit, spolupracovat a vzájemně si pomáhat. Zmínila jsem se, že i v naší třídě máme občas podobné problémy. Navrhla jsem tedy dětem že si na ty Indiány budeme hrát a pokusíme se jejich problémy vyřešit. Hned další den jsem děti naučila píseň Indiánská rodina, která se stala naší hymnou. Řekla jsem dětem, že Indiáni se každý den scházeli u ohně a debatovali o důležitých věcech. Každý kmen měl svého náčelníka, což byl ten nejstarší a nejmoudřejší Indián. (Jednou jsem se dětí ptala, kdo by mohl být v našem kmeni náčelníkem a děti napadla moje kolegyně a pak já. Nebyla jsem oficiálně pasována do náčelnické role, můj záměr takový nebyl, jen mě zajímalo, jak to děti vnímají.)

Další den jsme nasbírali na zahradě dřevo, z kterého jsme si stavěli oheň. Určila jsem děti, jejichž úkolem bude oheň vždy přichystat i uklidit, tzv. strážce ohně. Byly to děti, které poctivě sbíraly dřevo na zahradě. Tím si také tuto funkci zasloužily. (V průběhu projektu jsem rozdělovala dětem další funkce – strážci pořádku, strážci hudebních nástrojů, strážci jídla a strážci rostlin. Jednotlivé funkce měly své konkrétní úkoly a děti je získávaly průběžně podle situace.)

Zavedli jsme si každodenní rituál, kdy jsme všichni seděli okolo ohně, zpívali jsme naši hymnu a debatovali o důležitých věcech. Stejně jako Indiáni. Pokud byly nálada, děti tančili kolem ohně a já jsem jim k tomu hrála na buben. Později se děti v hraní střídaly.

1. cvičení: moje indiánské jméno

V komunitním kruhu jsem dětem vyprávěla, že Indiáni si dávali jiná jména, než máme my. Jejich jména je nějakým způsobem charakterizovala. Vyjadřovala to, jací jsou nebo co dobře umí. Pro příklad jsem nějaká jména uvedla a vysvětlila jejich význam. Děti měly za úkol si do dalšího dne vymyslet svoje indiánské jméno.

Instrukce: Vymysli si indiánské jméno, které bude vyjadřovat jaký jsi.

Cíl: Uvědomit si, jaký jsem a co jsou mé přednosti.

Prostředky: Diskuze.

Postup: Nejdříve dětem vysvětlit, jak indiánská jména vznikala. Pak jim dát určitý čas na přemýšlení. Další den v komunitním kruhu každý řekne, co vymyslel a proč.

Pomůcky: Žádné.

Průběh: Domácí úkol vzaly zodpovědně hlavně starší děti, které nad svým indiánským jménem opravdu přemýšlely. Mladším dětem pomáhaly vymýšlet starší, hodně se angažovali předškolní chlapci, nejvíce Marek, který měl spoustu dobrých nápadů a hodně jmen pro mladší děti vymyslel. Vždy jsem se dětí ptala, jestli se jim jméno líbí a chtějí se tak jmenovat. Mladší děti měly tato jména: Tančící Kočička, Ohnivý Muž, Modrá Kytička, Zpívající Slavíček, Sněžný Muž, Skákavý Zajíc, Mrštný Skokan, Ptáček Zpěváček, Šedý Myšák, Modrý Obláček, Bílá Sedmikráska, Malá Šiška, Skákavý Zajíc, Malá Tanečnice, Hravý Lvíček, Tichý Vítr. Předškoláci si vymysleli jména, která k nim seděla naprosto přesně. Z jejich jmen je daleko více patrná chlapecká touha být silným jedincem, přirozená jejich věku.

Jen Jakub si dal jméno Přátelský Delfín a to proto, že má rád delfíny a k ostatním se chová kamarádsky. Dan si vymyslel jméno Rychlý Šíp, protože umí rychle běhat, Vojta má prý zase velkou sílu, takže se jmenuje Silný Bizon, Markovo jméno je Velký Medvěd, protože je vysoký a silný jako medvěd, Denisovo Vodní Proud, protože umí dobře plavat. Jirka byl ovlivněn Denisem a řekl, že taky umí dobře plavat, tak jsme mu vymysleli jméno Vodní Vír. Nemohl si ho ale zapamatovat a stále si ho pletl s Denisovým jménem. Lukáš si dal jméno Bojovný Bizon, protože prý nikdo neumí bojovat lépe než on. I zde se projevilo Rudovo vysoké sebevědomí. Elišce jsme vymysleli jméno Bílý Jednorožec, protože má jednorožce moc ráda a líbí se jí.

Závěr: Nebylo možné vymyslet jména všem dětem najednou. Aktivita by byla příliš dlouhá. Tak jsme celé první dva týdny vždy na začátku komunitního kruhu vymýšleli jména dětem, které ještě žádné neměly nebo přišly do školky po nemoci. Pro dobré

zapamatování jmen, jsem zařadila „seznamovací“ hry, které jsme s dětmi hráli na začátku školního roku. Ve výsledku si děti pamatovaly jména ostatních lépe než já.

Našemu kmeni jsme vymysleli jméno létavci, protože jsme třída berušek a ty umějí létat.

2. cvičení: výroba indiánského amuletu

V komunitním kruhu jsme si vysvětlili, co je to amulet. Je to předmět, jež má člověka, který ho nosí, ochraňovat a přinášet mu štěstí. Druhý indiánský úkol tedy byl vytvořit si svůj vlastní amulet. Abychom ho mohli nosit u sebe, zvolili jsme formu přívěsku, který se dá jednoduše zavěsit na krk.

Instrukce: Vytvoř amulet, který tě bude ochraňovat a přinášet ti štěstí. Tento amulet pak budeš nosit na krku.

Cíl: Vymodelovat amulet z keramické hlíny a tak se seznámit s jejími vlastnostmi.

Prostředky: Výtvarná technika - modelování.

Postup: Před samotným modelováním si děti nakreslí návrh amuletu na papír. Dle něj další den amulet vymodelují a po vypálení nabarví glazurami. Po druhém vypálení zavěsíme amulet na pevný provázek a při slavnostním rituálu kolem ohně ho dětem předáme.

Pomůcky: Keramická hlína, špachtle, špejle, glazury, štětce, provázek na zavěšení.

Průběh: Po rozhovoru v kruhu si děti na papír nakreslily návrh amuletu. Většina dětí nakreslila konkrétní návrhy, u mladších dětí se objevovaly čmáranice. Děti kreslily samostatně, nebylo nutné jim radit. Denis nakreslil obrázek s Indiány, jak tančí kolem ohně, návrh amuletu nezvládl. Možná úkolu nerozuměl. Tato činnost zabrala poměrně dost času, takže z hlíny děti modelovaly až další den. Všichni předškoláci se drželi svých návrhů, pouze Denis žádný neměl, nevěděl si rady, takže jsem mu instrukce zopakovala a názorně předvedla. Denis pak delší dobu přemýšlel, svůj výtvarný návrh několikrát zmačkal a nakonec vytvořil tři větší korálky s dírkou uprostřed.

Dan chtěl mít na svém amuletu zub, ale nevěděl jak ho má nakreslit, tak jsem mu pomohla. Vymodeloval si ho sám. Práce s hlínou ho natolik zaujala, že vyrobil i další amulety. Byl soustředěný, s hlínou si hrál, různě ji mačkal, bouchal do ní, zkoušel její vlastnosti.

Lukáš nakreslil více návrhů, takže udělal i několik amuletů. Všechny jsou si podobné, použil i stejnou glazuru. Byl poměrně rychle hotový, chodí do keramického kroužku, s hlínou má tudíž zkušenosti.

Marek také chodí do keramického kroužku, poučoval děti, jak se s hlínou pracuje, vysvětloval, co je to šlikr, glazury atd. Sám se naučil číst a psát, takže si na amulet napsal své indiánské jméno. Jeho amulet byl největší ze všech.

Jirka nevěděl, jak má amulet podle svého návrhu vytvořit. Chvilí se snažil pracovat samostatně, pak vyžadoval moji pomoc. Vyhověla jsem mu. Když měl zájem v dalších dnech modelovat z hlíny, vytvořil amulet sám, podle toho prvního. Jirka má obavy z toho, co nezná, pokud mu však z počátku pomůžu, cítí se jistější a pak zvládá činnost samostatně. To je pro něj typické.

Jakub, Eliška a Vojta chyběli, takže dělali amulet dodatečně. Vojtu modelování bavilo, pracoval samostatně a stejně jako Dan si s hlínou různě hrál. Vytvořil hned několik amuletů. Vydržel u činnosti dlouho, bavilo ho to.

I Jakub pracoval samostatně a poměrně dlouhou dobu. Neměl problém vymyslet, jak bude jeho amulet vypadat. V průběhu modelování měl potřebu vysvětlovat, co právě dělá a proč. To se u něj projevuje často.

Eliška amulet vytvořila, ale dále se o práci s hlínou nezajímala.

Závěr: Původně jsem předpokládala, že zvládneme vytvořit amulety během jednoho týdne a další týden budeme barvit glazurami. Hodně dětí ale chybělo, takže amulety dělaly postupně. Vždy, když si některé z dětí dodělávalo amulet, přišly ke stolu další a měly také zájem modelovat z hlíny. Střídaly se, takže nám tato činnost často zabrala celé dopoledne a pak jsem již nestihla činnosti, které jsem měla původně naplánované. Nepřipadalo mi však vhodné přerušovat činnost, která děti tolik bavila. Nechala jsem je pracovat, jak dlouho chtěly.

Při prvním setkání s hlínou byl u některých předškoláků patrný ostych, nevěděli si rady.

Když jsem jim hlínu nabízela častěji, byli jistější, pracovali samostatně a soustředěně.

Zajímavé bylo, že mladší děti, i když se s hlínou také setkaly poprvé, zvládly úkol naprosto bez problémů.

Jakmile měla většina dětí amulet hotový, sešli jsme se opět u ohně a já jsem jim ho slavnostně předala. Byly mile překvapené, protože vypálené glazury vypadají jinak, než před vypálením. Každý pak mohl ke svému amuletu něco říct.

U tohoto cvičení jsem se přesvědčila, že keramická hlína je skvělý materiál pro děti. Po práci s hlínou byly děti o poznání klidnější.

3. cvičení: výroba indiánského oděvu

Výroba indiánského oděvu – to byl další úkol pro Indiány. Děti si měly donést bílá trička, už v komunitním kruhu jsem jim říkala, že na ně budeme malovat. Vysvětlila jsem jim, že indiánský oděv bude pro naši hru nepostradatelný a tudíž je potřeba, aby si ho vyrobily všechny děti.

Instrukce: Vytvoř si ze svého trička indiánský oděv, tak aby se ti líbil a rád jsi ho nosil.

Cíl: Seznámit se s novou výtvarnou technikou.

Prostředky: Výtvarná technika - malba na textil.

Postup: Dovnitř trička vložíme podložku, aby barva neprosákla na zadní stranu. Každé dítě si barvami na textil pomaluje své tričko. Podložku vyjmeme až po úplném zaschnutí barvy. Kdo bude mít zájem, může si oděv ozdobit třásněmi - po obvodu rukávů a spodního lemu tričko nastříhá.

Pomůcky: Bílé tričko, barvy na textil, štětce, podložka, nůžky.

Průběh: Děti malovaly postupně, podle toho, kdo si zrovna tričko donesl. Z předškoláků byl první Denis a Vojta.

Vojta byl samostatný, projevil nápaditost. Na tričko namaloval tee-pee a barevné stromy. Velkými písmeny se na tričko podepsal, což se u nikoho jiného neobjevilo.

Denis z počátku nevěděl, co má nakreslit. Opakovala se podobná situace, jako při tvorbě amuletu. Ptal se mně, jak to má udělat. Odpověděla jsem, že je to jen na něm, protože on bude tričko nosit. Povzbudila jsem ho, že to jistě zvládne, ať se zamyslí a nespěchá.

Dlouho přemýšlel. Pak ho napadlo, že nakreslí luk a šíp. Z výsledku měl velkou radost, řekl, že se mu to povedlo. Pochválila jsem ho, že to nevzdal a práci dokončil.

Lukáš naopak žádné povzbuzení nepotřebuje. Hned má ve všem jasno. Opět byl s prací velice rychle hotový, říkal, že si doma promýšlel, co namaluje. Použil žlutou a modrou v podobě „cákanců“, stejné barvy se objevily i na jeho sádrové masce. Jirka se mu posmíval, že to má špatně, že takhle indiánské tričko nevypadá. Lukáš mu s přehledem odpověděl, že už takový indiánský oblek viděl, tak ať se do toho neplete.

Jirka, i přes to, že jsem zdůrazňovala, aby tričko bylo bílé bez potisku, si přinesl tričko s obrázkem a ještě mu bylo malé, takže ho pak ani nechtěl nosit. Bylo na něm vidět, že má obavu, aby mi to nevadilo. Řekla jsem mu, že je to jeho volba a záleží na něm, jak se svým tričkem naloží. Namaloval také Indiány, ale kvůli potisku na tričku nebylo poznat co je co. Marek úkol zvládnul bez problémů. Namaloval indiány, oheň, slunce a strom. Pracoval samostatně, na nic se během malování neptal.

Dan i Eliška zvládli úkol také samostatně. Dan pomaloval celou plochu trička (často využije i celý prostor papíru, když kreslí). Chvillemi od práce odcházel, což je pro něj typické. Na druhou stranu většinou pracuje dlouho a je vidět, že ho to baví. Dle mého názoru tak ventiluje svoji přebytečnou energii.

Jakub se těšil, až si tričko pomaluje. S nadšením přijímá veškeré výtvarné aktivity. Pracoval dlouho a soustředěně. Využil celou plochu i s rukávy. Namaloval indiánské tee-pee a barevné stromy jako Vojta. Tričko však nedělali současně.

U Elišky probíhala práce stejně jako při tvorbě amuletu.

Závěr: Tato výtvarná technika byla pro děti také nová. Většina dětí s ní žádný problém neměla. Jen u Denise a Jirky se opět projevila určitá nejistota z nové činnosti. Některé děti malovaly na tričko konkrétní výjevy z indiánského života, jiné abstraktní obrazce.

Aktivita byla časově poměrně náročná, nedala se dokončit během jednoho týdne. Nakonec se však podařilo, že indiánské tričko měly všechny děti, což jsem také původně zamýšlela.. (Kromě jednoho děvčátka, které chybělo po celou dobu trvání projektu.) Tričko si děti oblékaly vždy do komunitního kruhu, bylo nedílnou součástí „indiánské výbavy“.

Po dokončení jsem si s dětmi povídala, co na tričko namalovaly a proč.

4. cvičení: výroba indiánských čelenek

Čelenka, stejně jako tričko a amulet, patřila do základní indiánské výbavy. Tento úkol byl určen pro všechny děti. Ty, které měly zájem (a bylo jich poměrně hodně), vyráběly dvě varianty čelenek. Jedna byla látková zdobená oblíbenou barvou a určena k dennímu nošení a druhá sváteční s péry vyrobená z papíru.

Instrukce: Vytvoř indiánskou čelenku tak, že ji si nabarvíš svojí oblíbenou barvou, příp. více oblíbenými barvami.

Cíl: Využít svoji oblíbenou barvu při tvorbě indiánské čelenky.

Prostředky: Výtvarná technika - malba na textil.

Postup: Aktivitu může provádět několik dětí zároveň. Každé si vezme jeden proužek bílé látky (látku si předem nastříháme) a nabarví ho svojí oblíbenou barvou. Tuše se propíjejí, proto je nutné pracovat na podložce. Po úplném zaschnutí již barva nepouští, takže čelenka nebude špinit čelo.

Pomůcky: Proužek látky (nejlépe ze starého prostěradla), barevné tuše, štětce, podložka.

Průběh: Původně jsem chtěla, aby děti nabarvily čelenku pouze jednou nejoblíbenější barvou. Když se mě několik dětí zeptalo, jestli můžou i více barvami, nechala jsem je tvořit

dle jejich fantazie. Čímž tedy cvičení nesplnilo svůj hlavní cíl. Měla jsem ale připravené cvičení, kde ještě s oblíbenou barvou budeme pracovat.

Denis použil všechny barvy, které měly děti k dispozici. Žlutou, modrou, zelenou, červenou, oranžovou, hnědou, fialovou, černou. Žlutá, fialová a modrá jsou jeho oblíbené barvy.

Dan použil všechny barvy, nejvíce však zelenou, kterou má v testu barev jako třetí neoblíbenou.

Marek měl na čelence modrou, zelenou, červenou, oranžovou, hnědou, fialovou, černou. Vynechal pouze žlutou, která jeho oblíbená. Červená, oranžová a hnědá jsou naopak neoblíbené.

Jirka použil žlutou, modrou, červenou, hnědou a černou. Část jeho čelenky zůstala nevybarvená, což se spíše objevovalo u mladších dětí. Hnědá a červená jsou oblíbené. Žlutá neoblíbená.

Vojta použil červenou, zelenou, žlutou a modrou. Ani jedna z těchto barev není jeho oblíbená.

Eliška použila všechny barvy kromě černé. Červená a modrá jsou její oblíbené. Oranžová a žlutá naopak neoblíbené.

Jakub měl na čelence červenou, žlutou, modrou a zelenou, stejně jako Vojta. Podobnost se objevila i při malbě na tričko, ale nevím, zda-li to byl Jakubův záměr. Červená a modrá jsou jeho oblíbené, zelená neoblíbená.

Lukáš použil zelenou, modrou a žlutou. Zelená a žlutá jsou jeho oblíbené barvy.

Závěr: Barvy na čelenkách jsem porovnávala s testem barev, který předškoláci dělali při diagnostice. Tady jsem se přesvědčila, že se oblíbenost barev může u dětí měnit. Možná to bylo způsobeno i tím, že některé děti chtěly použít všechny barvy, které byly k dispozici. To se objevilo u Dana a Denise, kteří často zaplní i celý prostor papíru. Chtějí využít možnosti, které jsou jim nabídnuty. Lukáš naopak použil nejméně barev, v čemž byl opět originální. Pravděpodobně to ale nebyl jeho záměr.

V jednom dni si látkové čelenky vyrobily všechny děti, které byly přítomny. Postupně přicházely k výtvarnému stolu a střídaly se. Všichni zvládli úkol samostatně, zadání bez problémů pochopily i mladší děti.

Sváteční papírové čelenky s dětmi vyráběla moje kolegyně. Pro některé děti byly atraktivnější než ty látkové (přece jenom měly péra) a tak je nosily více. Častým nošením se však čelenka dříve zničila, takže pak samy pochopily, proč měla být jen na výjimečné příležitosti.

5. cvičení: jaká jsem barva

V tomto cvičení je důležitá postava šamana, takže jsme si s dětmi v komunitním kruhu vysvětlili, kdo byl šaman a jakou měl úlohu v indiánském společenství.

Poprvé jsem v projektu zařadila metodu imaginace. Pro děti to nebylo nic nového, tuto metodu využívám pro relaxaci a zklidnění dětí.

Instrukce: Představ si, že do vaší indiánské vesnice přišel šaman a proměnil tě v tvoji nejoblíbenější barvu. Jaká barva by to byla?

Cíl: Zjistit oblíbenou barvu dětí.

Prostředky: Technika imaginace využívající představivost a fantazii.

Postup: Děti leží na zemi (pokud to někomu nevádí, tak se zavřenýma očima), každý má kolem sebe dostatek prostoru, aby se vzájemně nerušily. Učitel vypráví příběh: Představte si, že jste Indiáni a všichni žijete společně v indiánské vesničce. Vedete klidný a spokojený život. Jednoho dne vás navštíví moudrý šaman a každého z vás promění ve vaši nejoblíbenější barvu. Toto kouzlo trvá po dobu jednoho dne, kdy si můžete vaši barvu dosytnosti užívat a prohlížet, jak září. Vidíte barvy i ostatních Indiánů a máte z toho radost. Se západem slunce šaman odchází, vy se s ním loučíte, kouzlo pomalu vyprchává a vy získáváte opět svoji podobu. Než otevřete oči, dobře si zapamatujte jakou barvou jste byli.

Pomůcky: Žádné.

Průběh: Při vyprávění příběhu byly děti klidné a soustředěné. Záměrně jsem vyprávěla krátce, aby i mladší děti udržely pozornost. Ne všichni však dokázali po celou dobu ležet se zavřenýma očima. Aby mělo cvičení poklidné zakončení (nechtěla jsem, aby se všechny děti zvedly a odcházely zároveň, způsobilo by to hluk), chodila jsem mezi dětmi a kdo byl pohazen pírkiem po tváři, potichu vstal, pošeptal mi do ucha barvu a odcházel. Odpovědi jsem si zapisovala. Nejčastěji zvolenou barvou byla červená. Dále růžová a fialová-ty se objevovaly výhradně u děvčat. Pouze jeden chlapec se proměnil v růžovou barvu. Dalšími barvami byly modrá, žlutá, zelená, bílá, černá a hnědá. Vůbec se neobjevila oranžová. U předškoláků se téměř ve všech případech objevila právě červená. Zvolil si ji Dan (v testu barev je druhou oblíbenou), Marek (v testu barev ji má jako první nejméně oblíbenou), Denis (v testu barev se neobjevila vůbec) a Jirka (v testu barev je třetí oblíbená). Lukáš (jako vždy originální) měl tmavěmodročervenou (v testu barev se neobjevilo nic, podobné této barvě). Jakub zvolil dokonce tři barvy - bílou, hnědou, červenou (červenou má v testu barev na prvním oblíbeném místě, bílou a hnědou vůbec). Vojtovými barvami byly dvě

nejvíce kontrastní-černá a bílá.(obě se v testu objevily jako oblíbené, černá první, bílá druhá.) Eliška si zvolila růžovou (v testu barev je první nejoblíbenější).

Závěr: Některé děti mají v otázce oblíbené barvy jasno. Kdykoliv se jich zeptáte, odpoví stejně. To je zrovna případ Elišky. Opět se potvrdilo, že preference určité barvy se může měnit. Taková je i moje osobní zkušenost. Každé období mého života provázela jiná barva. Pokud vám předškolní dítě řekne, že jeho nejoblíbenější barva je zelená a za měsíc už je to modrá, nepřikládala bych tomu větší důležitost. Pokud s dítětem děláme diagnostickou kresbu (postavu, rodinu...atd.), je vhodné dát mu test barev bezprostředně před kreslením. Pokud je test starší, údaje nemusí být aktuální.

6. cvičení: indiánská odvaha

Snad každý člověk má z něčeho strach. Tak i Indiáni se mohli bát např. nějakého zvířete, bouřky či tmy. Některé přírodní jevy si totiž neuměli vysvětlit, proto je považovali za dílo bohů. Aby Indiáni svůj strach odehnaly, dělali různé rituály. Ty jim měli zajistit odvahu, když se chystali třeba na lov či válečnou výpravu.

Nejdříve jsme si opět s dětmi v komunitním kruhu povídali, kdo se čeho bojí a proč. Pokud někdo mluvit nechtěl, samozřejmě nemusel. To se stalo pouze u jednoho chlapce, který se v kruhu pravidelně nevyjadřuje. Pak jsem dětem navrhla, že bychom mohli svůj strach nakreslit a následně ho zničit, aby nás už nemohl strašit. Ptala jsem se dětí, jak by se dal obrázek strachu zničit, aby z něj nic nezbylo. Odpovědi byly různé – hodit do koše, roztrhat, zmačkat, spálit. Jako nejlepší variantu jsme zvolili zničení v ohni. Při té příležitosti jsme si povídali, jaký význam má oheň pro Indiány, o jeho síle, o tom, že může hřát a svítit, ale i pálit a ničit. Bylo nutné seznámit děti s bezpečnostními pravidly.

Instrukce: Uvědom si, čeho se bojíš, pojmenuj svůj strach a poté ho nakresli na papír.

Cíl: Uvědomit si a přiznat si svůj strach, hovořit o něm před ostatními a následně jej výtvarně ztvárnit.

Prostředky: Diskuze, výtvarná technika - kresba pastelkami.

Postup: Po skončení rozhovoru si každé dítě nachystá papír a pastelky a všichni kreslí čeho se bojí. Nakonec děti dostanou černou lihovou fixu a kolem svého strachu nakreslí ochranný kruh. Nad dokončeným obrázkem můžeme pak vést s dítětem individuální rozhovor. Následující den spálíme obrázky se strachem v ohni.

Pomůcky: Papír A4, pastelky, lihovou fixu.

Průběh: Překvapilo mě, jak dobře umí děti svůj strach pojmenovat a otevřeně o něm hovořit. Myslela jsem si, že to pro ně bude těžké. I kreslení zvládly bez problémů. Na obrázcích bylo jasně vidět, o čem mluvily v komunitním kruhu. (Obrázky některých tříletých dětí, byly poměrně „abstraktní“, což je přirozené.) Následující den jsme šli na zahradu dříve než ostatní třídy, rozdělali jsme oheň a jeden po druhém jsme házeli svůj strach do ohně a pozorovali, jak hoří. Já jsem se taky zúčastnila. Pokud děti chtěly, mohly svému hořícímu strachu ještě něco říct. Vyslechla jsem různé výroky, děti křičely, že se svého strachu už nebojí, že ho zničí atd.. Děti byly ohněm nadšené, stále nosily dřevo, aby nám oheň nevyhasl a naše strachy tak mohly být zcela spáleny.

Závěr: Cvičení zvládli všechny děti, které byly v ten den ve školce. Všechny o svém strachu dokázali mluvit. Nejčastěji se vyskytoval strach ze zlodějů a lupičů, že se vkradou do jejich domu a něco odcizí příp. ublíží někomu z jejich rodiny. Takovýchto informací je kolem nich tolik, takže se není čemu divit. Na druhou stranu je vidět, co je pro ně důležité - rodina a jejich společný prostor k životu. Objevoval se samozřejmě i strach z hmyzu a živočichů – z pavouků, mravenců, vos, žraloků. Dále se děti bojí draků, mumie, duchů. Nyní napíšu, jak svůj strach popisovali předškoláci.

Jirka se bojí, že k nim do domu přijde lupič, že ho sekne a zastřelí. Na obrázku je raketa, která má rodině zajistit útěk před lupičem. Noc a déšť na obrázku jen dokreslují atmosféru strachu.

Lukáš má strach z upíra, ducha, z papouška, který by mu mohl zobákem ucvaknout ruku, z mravenců, křižáka a mumie, které lezou z úst pavouci. Je zajímavé, že Lukáš instinktivně ohraničil svoje strachy hnědým rámečkem ještě před tím, než jsem to řekla. Ohraničení se objevilo i na obrázcích jiných dětí. Nejspíš pro ně bylo přirozené, svůj strach ohraničit, a tak se před ním chránit.

Marek se bojí, že se zloději vkradou k nim do domu a zabijí jeho sestru. Se svojí sestrou má hezký vztah, často o ní mluví. Jeden zloděj má v ruce oheň a druhý páčidlo. Dále má strach z pavouka.

Dan se bojí, že ho unese zloděj. Ten má na obrázku pytel. Dále se bojí ztráty rodičů – že se jednou probudí a jeho rodiče zmizí.

Vojta se bojí přírodní katastrofy - výbuchu sopky a z ní vytékající lávy.

Jakub má strach z bílého žraloka. Ten se na obrázku chce zakousnout do lodi. Posádka ho chce bouchnout kotvou, ale nepodařilo se jim to. Nejenom že Jakub svůj strach ohraničil, ale dokonce ho zamřížoval, aby měl jistotu, že na něj žralok nemůže.

Eliška a Denis chyběli.

Celkově bylo cvičení velice emotivní. Zvláště pak ničení strachu v ohni. Všichni jsme měli velkou radost, že jsme to našemu strachu „pořádně nandali“ (vyjádření dětí).

7. cvičení: společná kresba indiánského obydlí

Původně jsem chtěla, aby chlapci kreslili indiánské obydlí, ale napadlo mě, že by tímto zadáním byly omezeni. Také jsem je chtěla do skupin rozdělit já sama, jenže chlapci mě předběhly a hned se domluvili, kdo s kým bude kreslit. Ve výsledku to bylo dobře, já bych si také raději svého spolubydlícího vybrala sama, než by mi ho někdo přidělil.

Instrukce: Nakreslete obydlí, ve kterém byste chtěli společně bydlet.

Cíl: Skupinová spolupráce předškoláků při kresbě obydlí.

Prostředky: Výtvarná technika - kresba.

Postup: Předem připravíme velký formát balicího papíru. Vysvětlíme dětem, co mají dělat. Každá skupina kreslí u jiného stolu. Důležité je vyhradit si na cvičení dostatek času.

Pomůcky: Pastelky, bílý balicí papír.

Průběh: Dan, Vojta, Jirka a Denis vytvořili čtveřici. Hned mě napadlo, že tohle nebude zrovna harmonické uskupení, takže jsem se jich zeptala, jestli nechtějí kreslit ve dvojici. To všichni odmítli, chtěli kreslit dohromady. Už od začátku se projevila jejich neschopnost domluvit se. Vojta chtěl mít vedoucí postavení a rozhodovat, což se ovšem nelíbilo Danovi a vedlo to k častým sporům. Když chtěl Denis nebo Jirka něco nakreslit, Vojta je hned zarazil, že takhle to být nemá. Denis si jeho výtky nebral moc k srdci a kreslil si, co chtěl. Jirka byl spíše pasivní, do kreslení se zapojoval minimálně. Vojta si Denise a Jirky přestal všímat v momentě, kdy viděl, že Dan kreslí přes jeho kresbu. Vojta totiž nakreslil koleje, ale Dan tam chtěl mít silnici. Konflikt se stupňoval, chlapci se hádali, strkali do sebe, myslela jsem, že budu muset zasáhnout. Denis a Jirka od kreslení odešli, Denis zkonstatoval, že ho to nebaví, když se takhle hádají. Vojta a Dan nebyli schopni se domluvit, nikdo z nich se nechtěl podřídit. Konflikt vyvrcholil Vojtovým pláčem a následným uraženým odchodem. Nezdálo se, že by měl Dan ze své výhry radost. Já jsem se k jejich sporu nevyjadřovala, počkala jsem, až se jejich emoce utišily. Po svačině jsem se zeptala, jestli se domluvili. Vojta řekl, že se shodli, že v místě jejich sporu nakreslí železniční přejezd. Jak prosté a logické řešení! Co všechno tomu však muselo předcházet. Pak si ode mě všichni čtyři vyžádali velký arch balicího papíru a pracovali samostatně. Bylo vidět, že jim to vyhovovalo více.

Lukáš se domluvil na kreslení s Jakubem. Ten nadšeně souhlasil. Jejich spolupráce byla, ve srovnání s předchozí skupinou, harmonická. Lukáš byl o něco dominantnější, Jakub se více přizpůsoboval, ale dokázal Lukášovi říct svůj názor, ten ho přijal a respektoval. Každý si kreslil na svojí půlce, ale vzájemně se domlouvali, inspirovali jeden druhého. Na obrázku nakreslili chodbu, kterou se budou chodit navštěvovat, jinak má každý svoji polovinu domu. Jejich výbornou spoluprací dokazuje i doba kreslení - společně strávili nad obrázkem hodinu a půl!

Marek se domluvil na kreslení s Adamem, který ještě není předškolák. Marek hned na začátku rozhodl, že on bude kreslit a Adam vybarvovat. Ten Markovi oponoval, že také umí kreslit. Zprvu se Marek snažil Adama řídit, ten se ale nenechal. Marek pochopil, že takhle to nepůjde, takže se snažil s Adamem domluvit. Pokud Marek formuloval svoje přání jako otázku, Adam souhlasil. Marek jednal velice diplomaticky, pochopil, že tímto způsobem dosáhne svého. Na druhou stranu souhlasil s každým Adamovým návrhem a ještě ho mírně vylepšil. Zdálo se, že potřebuje mít poslední slovo. V závěru kresbu společně vybarvili. Kolem domu nakreslili bránu, která je bude chránit proti zlodějům. Spolupráce proběhla bez konfliktů. Marek byl o něco víc dominantní než Adam. Nejspíš i proto, že je starší než on.

Eliška cvičení nedělala, chyběla.

Závěr: Při tomto cvičení jsem si uvědomila jednu prostou, ale zásadní věc. Ve větší skupině se vždycky hůře spolupracuje a v případě předškolních chlapců to platí dvojnásob. Proto je vhodné podporovat jejich spolupráci ve dvojicích či trojicích a záměrně nevytvářet větší skupiny. Dost také záleží na výběru partnera. Myslím, že třeba Vojta by měl problém spolupracovat v tomto cvičení s kýmkoliv. V oblasti kreslení si dost věří, takže by se vždy snažil prosadit svůj názor. Velice mile mě překvapil Dan. Chvilí po konfliktu řekl Vojtovi, že ho má nejradši na světě. Tímto způsobem se mu chtěl nejspíš omluvit.

8. cvičení: tvorba nádob z keramické hlíny ve dvojicích

Před samotným cvičením jsme si s dětmi opakovali, co všechno o Indiánech už víme. Ptala jsem se, jak Indiáni bydleli, co jedli, z čeho jedli, jak uchovávali potraviny, jak si nosili vodu. Z toho děti logicky vyvodily, že museli mít nějaké nádoby. Pak jsme diskutovali o tom, z čeho mohli takové nádoby vyrábět. Dále jsem se ptala, z čeho bychom mohli takové nádoby vyrobit my a děti napadlo, že z keramické hlíny. Takže dalším indiánským úkolem bylo vytvoření nádoby. Aktivita byla určena pro předškoláky. Připojily se i některé mladší děti, hlína je pro ně velice atraktivní materiál.

Instrukce: Společně vytvořte takovou nádobu, ve které můžete něco přenášet (vodu, potraviny...atd.)

Cíl: Spolupráce ve dvojicích při tvorbě nádoby.

Prostředky: Výtvarná technika - modelování.

Postup: Děti ve dvojicích modelují nádobu. Práce probíhá u jednoho stolu. Po vypálení misku společně nabarví glazurami a dno vyplní tavným sklem.

Pomůcky: Keramická hlína, špachtle, špejle, štětce, misky, hadřík, glazury, tavné sklo.

Průběh: Chlapci si měli sami vytvořit dvojice, já jsem je nerozdělovala. Denis a Lukáš se hned domluvili. Spolupráce mezi nimi probíhala velice dobře. Lukáše napadlo, že by mohli vytvořit nádobu z válečků nalepených na sebe (má zkušenosti z keramického kroužku). Denis souhlasil a domluvili se tak, že on bude válet a Lukáš lepit. Pracovali společně, sdělovali si svoje nápady, domlouvali se. Práce proběhla bez konfliktu. Dokonce chtěli vytvořit ještě jednu misku, ta byla velice maličká a spíše se na ní podílel Lukáš.

Marek navrhl Danovi, že budou spolu ve dvojici a ten s nadšením souhlasil. Pracovali také společně, jejich výměny názorů byly hlučnější, jeden to chtěl tak, druhý jinak, takže misku stále upravovali a každý měl jiný názor. Nakonec se ale zvládli domluvit tak, aby s konečným výtvozem byli oba spokojeni. Dan pak pracoval s hlínou dál, velice ho to bavilo. Jak už jsem se zmiňovala, vyhovují mu vlastnosti hlíny, je tvárná, může do ní bouchat a když se mu něco nepovede, bez problémů výrobek přetvoří. Po práci bývá celkově klidnější.

Eliška a Jirka na sebe zbyli. Asi i proto nespolupracovali, každý si dělal svoji misku. Eliška ji vymodelovala bez problémů, Jirka moc nevěděl, jak na to. Pak k němu přišel Jakub, že mu pomůže. Chvilí spolupracovali, ale pak se rozdělili a každý si dělal svoji misku. Jakub vydržel u činnosti dlouho, misku stále zdokonaloval. Jirka byl s prací rychleji hotový, ale nedal si moc záležet. Vyžadoval moji pomoc. Po dokončení misky modeloval dál, vytvářel další amulety, jejichž tvorbu už měl nacvičenou.

Závěr: První dvě dvojice chlapců splnily úkol dle zadání. Eliška a Jirka ani neprojeвили zájem o spolupráci. U Jakuba se objevila snaha spolupracovat s Jirkou, zdálo se, že on o to ovšem moc nestojí. Jakub tedy udělal misku sám. U nikoho se neobjevil zásadní konflikt. Vojta cvičení nedělal, byl nemocný.

Jejich spolupráce pak měla pokračovat při glazování nádob. Napadlo mě, že by pro děti mohlo být zajímavé vyplnit dno nádoby mozaikou z tavného skla. Tímto materiálem byli

velice fascinováni. Spolupráce probíhala stejně jako u modelování, mezi Danem a Markem o něco lépe než před tím.

V tomto cvičení se mi opět potvrdilo, že spolupráce chlapců ve dvojicích probíhá daleko lépe, než ve větší skupině. Dokáží se domluvit, naslouchají si, přijímají názory toho druhého. Zajímavé bylo, že všichni vytvořili jiné dvojice, než při kresbě společného obydlí.

Mladší děti pak měly možnost modelovat z hlíny také, jim jsem však nezařadila konkrétní téma. Své výrobky si pak i naglazurovali a odnesli domů.

9. cvičení: můj kamarád ve zvířecí podobě

V tomto cvičení se opět objevila postava šamana, kterou už děti znaly z dřívější aktivity. Ve skupině předškoláků není vytvořeno žádné výhradní přátelství, nevšimla jsem si, že by někdo z nich měl jednoho nejlepšího kamaráda. Kamarádi spolu všichni, při hrách tvoří skupiny, jejichž složení se mění. Často si hrají všichni dohromady. Proto mě zajímalo, koho označí za svého kamaráda.

Instrukce: Představ si, že indiánský šaman promění tvého kamaráda ve zvíře. Které zvíře by to bylo? Nakresli ho.

Cíl: Provéřit vztahy mezi dětmi ve třídě.

Prostředky: Výtvarná technika – kresba, technika imaginace.

Postup: Děti leží na zemi, mají zavřené oči. Představují si, že jsou v indiánské vesnici a hrají si se svým kamarádem (kamarády). Přijde k nim šaman a promění jejich kamaráda ve zvíře. Před tím, než odejde, ho však promění zase zpět v člověka. Ještě než děti otevrou oči, mají si dobře zapamatovat, kterým zvířetem jejich kamarád byl a následně ho nakreslit na papír.

Pomůcky: Papír A4, pastelky.

Průběh: Toto cvičení jsem dělala dvakrát. Poprvé se všemi dětmi dohromady a podruhé pouze s předškoláky. V prvním případě se mi organizace cvičení zdála zmatená a až zpětně mě napadlo, že se děti při kreslení mohly vzájemně ovlivňovat a neměly na práci klid. Toho jsem se právě chtěla vyvarovat, takže jsem cvičení opakovala už jen s předškoláky. Těm jsem cvičení zadala v dalším týdnu už pouze slovně. Výsledky byly překvapující. Lukáš nakreslil dva téměř totožné obrázky. Je na nich Denis jako tygr (v druhém případě ho nazval šelmou) a Petřík jako had. Vysvětlil to tak, že Maxim je velký předškolák a Pavlík naopak malý a ještě nepůjde do školy.

Jakub nakreslil Lucku jako slona.(Dělal pouze druhou verzi cvičení, při první chyběl.) Použil červenou barvu, která je jeho nejoblíbenější. Má Lucku velice rád, jak už jsem se zmiňovala v jeho diagnostice. Sám Jakub mi jednou říkal, že když má slon zvednutý chobot nahoru, přináší štěstí. Myslím, že má slona spojeného právě s tímto významem. Na těle slona se opět objevilo srdce, které nakreslil i při kresbě postavy. Slon zabírá celou plochu papíru a má chobot nahoře, ze kterého stříká voda, což se slonovi líbí.

Marek v prvním případě nakreslil čtyři kamarády. Dana a Lukáše jako nosorožce, Jakuba jako tygra a čtvrté zvíře bylo šnek, ale už nevěděl, kdo to je. Maloval pouze tužkou. Na druhém obrázku si dal více záležet, vybarvil ho pastelkami. Nakreslil Jakuba jako cizokrajného ptáka (liší se od první kresby) a Dana opět jako nosorožce. Neuměl svoji volbu vysvětlit, řekl, že ho to tak prostě napadlo.

Dan při první verzi cvičení chyběl, pak nakreslil Jirku jako housenku, Marka jako nosorožce, Lukáše jako motýla a mně jako orla. Na kresbu ještě několikrát natiskl svoje razítko. Vysvětlil to tak, že Marek je jeho nejlepší kamarád, proto je nosorožec a Jirka a Lukáš jsou na druhém místě. Z housenky se pak stane motýl, takže jsou si vlastně podobní. Markovi tak dal prvenství (také je na obrázku uprostřed a největší), Jirku a Lukáše staví v rovině kamarádství na stejné místo. Na kresbě je však housenka větší než motýl. Když jsem se ptala, proč nakreslil i mě, řekl, že jsem taky jeho kamarádka.

Vojta také v prvním případě chyběl, pak nakreslil Karolínku jako berušku (protože je malá a hezká), Denise jako vosu (protože má rád, když ho Denis honí) a Láďu jako pavouka.(Kreslil podle obrázku na své botě.)

Denis v obou případech nakreslil Láďu jako zajíce a Martina jako medvěda. Denisův výběr kamarádů mě překvapil. Oběma chlapcům, které nakreslil jsou tři roky a Denis je nevyhledává ani si s nimi nehraje. Stejně tak jako Vojta nevyhledává při hrách Karolínku ani Láďu.

Jirka dělal cvičení jen jednou, podruhé odmítl. Nakreslil pět zvířat, pojmenoval ale jen dvě. Petřík byl medvěd (na obrázku je největší a na první pohled působí jako agresivní zvíře) a Martin housenka. Nedokázal vysvětlit proč. Jeho výběr mě také zarazil, ani s jedním chlapcem se totiž více nekamarádí. Petřík je ke všemu spíš introvertní dítě, moc se v kolektivu neprojevuje. Tak nevím, jestli to tak Jirka opravdu vnímá nebo prostě jen nakreslil to, co uměl a pak to na moji žádost pojmenoval.

Eliška nakreslila housenku (což byla Lucka) a kočku (ta představovala Karolínku). S oběma děvčaty Eliška kamarádí a často si spolu hrají. Její výběr se mi potvrdil.

Závěr: Výsledky tohoto cvičení mě opravdu překvapily. Předpokládala jsem, že předškoláci budou kreslit ostatní předškoláky. To se mi potvrdilo pouze u tří chlapců. Výběr Jakuba a Elišky jsem očekávala, ale Denis, Vojta a Jirka mě zaskočili. Jejich výběr kamarádů si neumím vysvětlit.

10. cvičení: indiánský totem

Totem je symbolem celku a soudržnosti kmene. Nejčastěji bývá v podobě živočicha či rostliny. I náš indiánský kmen tedy musí mít totem, na jehož výrobě se budou podílet všechny děti. Hned na začátku jsme si vysvětlily, že starší děti vytvoří jednotlivé části totemu (což bude hlava zvířete, které by dítě bylo, kdyby se v něj mohlo proměnit) a mladší děti spojovací části v podobě barevných papírových proužků. Také jsem dětem názorně ukázala, jak budeme totem sestavovat.

Instrukce: Do vyznačeného rámečku nakresli hlavu zvířete, které by jsi byl, kdyby ses v něj mohl proměnit.

Cíl: Zjistit, ve které zvíře by se dítě chtělo proměnit a zároveň sledovat dodržování vymezeného prostoru.

Prostředky: Výtvarné techniky - kresba voskovkami a prostorová tvorba z papíru.

Postup: Na výkres rámečkem vyznačíme prostor, do kterého se bude malovat (je nutné prostor přesně vyměřit, aby byl rámeček uprostřed papíru). Pak dětem postupně vysvětlíme zadání a necháme je pracovat samostatně, (každé u jiného stolu) aby se vzájemně neovlivňovaly. Nakonec společně totem poskládáme a slepíme.

Pomůcky: Výkres A3, voskovky, nůžky, lepicí páska, lepidlo, tempery.

Průběh: Děti kreslily postupně, nechtěla jsem, aby se ve výběru zvířete ovlivňovaly. Ve všech případech se to ale stejně nepovedlo. Cvičení se účastnili předškoláci, ale i mladší děti projevily zájem. Ostatní se na výrobě totemu podílely tak, že temperami pomalovaly proužky papíru, které sloužily jako spojovací články mezi jednotlivými částmi totemu. Samotné slepování totemu bylo poněkud komplikované, takže jsem se na něm podílela více já, než děti.

Marek se nakreslil jako dravého leoparda. Dodržel prostor vyznačený rámečkem. Lukáš se stal krokodýlem, byl ale ovlivněn Denisem, který ho nakreslil jako první. Myslím, že nad úkolem nechtěl přemýšlet. Byl opět velice rychle hotov a vymezený prostor dodržel.

Denis nakreslil hlavu krokodýla. Na rozdíl od Lukáše si dal opravdu záležet. Přesáhl však vymezený prostor, nakreslil i pozadí.

Vojta také nakreslil krokodýla. Byl zajisté ovlivněn Denisem, kresby jsou si velice podobné. Vyznačený rámeček přesáhl jen mírně.

Jakub nakreslil slona. Jak jsem se již dříve zmiňovala, slon pro něj představuje symbol štěstí.

Eliška nakreslila motýla. Řekla, že motýl umí létat a je krásně barevný. To se jí líbí.

Dodržela prostor rámečku.

Tomáš se proměnil ve vlka. Kreslil rychle, kresba byla dost jednoduchá. Hlava vlka byla velká, rámeček však nepřesahovala.

Dan nakreslil delfína. Zaplnil celou plochu papíru. Dokonce prohlásil, že by tam nakreslil ještě něco, ale už nemá místo.

Závěr: Byla jsem zvědavá, ve která zvířata se děti promění. Předpokládala jsem, že ve většině případů se u předškoláků objeví dravá a agresivní zvířata. Myslím, že se jim líbí právě jejich síla a dravost. Přemýšlela jsem nad tím, zda-li demonstrováním své síly mohou vyjadřovat potřebu před něčím se bránit. I zvíře většinou projeví svoji agresivitu, když je v ohrožení. Možná se tak projevila jejich touha být silný a neohrožený.

Jakubova a Eliščina volba mě nepřekvapila, zatímco a Danova ano. Myslela jsem si, že také nakreslí nějakou šelmu. Delfín je naopak mírné, přátelské zvíře, velmi blízké člověku.

Dan si bohužel od svého nástupu do školky nese nálepku „neřízené střely“. Je zbrklý a divoký, ovšem ne proto, že by to pro něj bylo zábavné, ale je to jeho přirozená potřeba, ventiluje tak svoji nahromaděnou energii. Často také nechtěně ublíží sobě či někomu jinému z dětí. Možná právě delfín vyjadřuje jeho potřebu po vnitřním klidu, kterého se mu nedostává.

Z vytvořených totemů (nakonec byly dva, jeden by byl příliš vysoký) měly děti velkou radost. Uspořádali jsme totemovou slavnost, kdy si děti vzaly indiánská trička, amulety a čelenky a tančily kolem totemu za doprovodu bubnu. Radostnou atmosféru jsme si užívali všichni společně. Na závěr dostal každý za odměnu drobnou sladkost.

11. cvičení: výroba indiánských masek

Toto cvičení považuji za nejnáročnější, proto jsem ho zařadila nakonec projektu.

Děti už z přehledu indiánských úkolů, který jsme měli nalepený na dveřích, věděly, že budeme masky vyrábět a těšily se. Samotný postup výroby jsem jim však neprozradila.

Řekla jsem, že je to nejnáročnější úkol. Představuje totiž zkoušku odvahy a důvěry v ostatní.

Cíl: Budování důvěry mezi dětmi, překonání strachu z neznámého.

Prostředky: Výtvarná technika - prostorová tvorba ze sádky.

Průběh: Podrobně jsem dětem vysvětlila postup práce. Důrazně jsem je upozornila na to, že během vytváření masky nebudou moci hýbat obličejem a tudíž ani mluvit, jinak by maska mohla popraskat. Když jsem se zeptala kdo má odvahu to vyzkoušet, hned se ozval Jirka, že to určitě dělat nechce. Já jsem mu odpověděla, že je to samozřejmě jeho volba, ale tím pádem masku nebude mít. Na dětech byla vidět mírná nervozita a obavy. Hned vzápětí však Dan prohlásil, že do toho jde a chce být první. Přidalo se k němu několik předškoláků i mladších dětí a domlouvali si pořadí. Bylo zřejmé, že se nejprve chtějí podívat, co je čeká. Pochválila jsem Dana za jeho odvahu. K výrobě svojí masky si vybral Patrika (není předškolák) a Marka. Spolupráce mezi nimi byla dobrá, jen Marka jsem musela usměrňovat, byl poměrně zbrklý. Vysvětlovala jsem mu, že je potřeba obvaz přikládat

pomalů a opatrně, jinak může ležícímu sádra kápnout do oka. Ptala jsem se Dana, jestli chce překrýt i ústa. Řekl, že ano. Z počátku ležel klidně, ke konci bylo vidět, že se musí přemáhat. Sádra se mu dostala i do vlasů, takže při sundávání masky říkal, že ho to bolí a tahá. U dalších dětí jsem si již dala velký pozor, aby měly vlasy zcela zakryté. Když jsem Danovi masku sundala, všichni jsme mu zatleskali za jeho statečnost. Bylo na něm vidět, jak je potěšen.

Po Danovi chtěl jít Marek. Vybral si Patrika, Denise a Dana. Byla na něm vidět nervozita, ale překonal ji. Myslím, že byl motivován Danovým úspěchem. Chlapci spolupracovali, domlouvali se, kam kdo sádru přiloží. Zvláště Denis byl velice ohleduplný a opatrný, pracoval pomalu a jemně. Markovi jsem musela stále opakovat, ať nemluví, protože mu maska praskala. To pro něj nebylo lehké. Myslím, že tím ventiloval určité napětí.

Marka společně s Denisem si vybral Patrik. Marek byl i přes všechna má upozornění tak zbrklý, že kápnul sádru Patrikovi do oka. Po této události jsem řekla, ať odejde, že Denis bude pokračovat sám.

Denis si pak vybral Lukáše a Dana. Spolupráce byla velice harmonická. Asi i proto, že Denis celou dobu ležel klidně, vůbec se nehýbal a nemluvil. Denis a Dan byli jediní, kteří si nechali sádrou pokrýt i ústa.

Lukáš si vybral Marka a Denise. Marek byl po předchozí události o trochu klidnější, musela jsem mu však často vést ruku a určovat, kam má sádru dát (aby se nestalo to stejné jak s Patrikem). Denis byl opět soustředěný a svoji úlohu bral zodpovědně.

Na Jakuba ten den bohužel nezbyl čas, byl tím zklamaný. Slíbila jsem mu, že další den půjde jako první, z čehož měl radost. Jakubovi pomáhal Denis a Dan. Oba se snažili, spolupráce probíhala dobře. I Jakub zvládl cvičení bez problémů, jen měl potřebu sdělovat svoje pocity během tvorby masky.

Vojta se aktivity vůbec neúčastnil, bylo vidět, že ho to nezajímá. Když jsem se ptala, jestli si chce masku udělat, řekl, že možná ano, ale až příště.

Jirka aktivitu hned na začátku rezolutně odmítl. V loňském roce měl několik měsíců ruku v sádře, což možná souviselo s jeho obavami. Když viděl ostatní chlapce, řekl, že by si sám udělal to stejné na ruce, nakonec to ovšem také zavrhl.

Další den, po úplném zaschnutí sádry, si děti masky pomalovaly temperami. Masky se jim natolik líbily, že je využily i ve svých hrách.

Závěr: Tato aktivita byla původně určena jen pro předškoláky a byla samozřejmě dobrovolná. Velice mě překvapilo, že se zapojily i mladší děvčátka. Dokonce i jedna tříletá holčička, která se původně vůbec zapojit nechtěla a pouze děti pozorovala. Denis a Dan

byli maskami tak nadšeni, že vyžadovali výrobu druhé. To jsem nečekala. Také mě překvapilo, jak dobře zvládali dělat masku ostatním. Oba byli velice opatrní a ohleduplní. Sama jsem byla zvědavá, jak toto cvičení bude probíhat a byla jsem připravena i na variantu, že masku nebude chtít dělat nikdo. Děti mě však překvapily. Bylo zajímavé pozorovat, jak se chovají v situaci, která je pro ně neznámá a možná trochu nebezpečná. V tomto ohledu mě překvapil Denis, který, ač bývá při nových aktivitách nejistý, zvládl úkol naprosto s přehledem. U Marka jsem nepředpokládala, že se projeví tak zbrkle. Sama jsem měla z průběhu cvičení radost. Nakonec jsme si ještě s dětmi v kruhu povídali o jejich pocitech, když měly sádku na obličej. Všem jsem řekla, že projevili velkou odvahu, dobře spolupracovali a moc se mi líbilo, jak zodpovědně úkol splnily.

12. Závěrečná indiánská výprava

Na závěr celého projektu jsme s dětmi podnikli indiánskou výpravu na „posvátnou“ Bílou horu. Toto místo je poměrně blízko školky, navíc je nám všem známé, protože se zde pořádají i jiné školní akce. Na celý výlet jsem vyhradila tři hodiny a zajistila dohled dalších dvou dospělých - mojí kolegyně a paní školnice. Já sama jsem vyrazila o hodinu dřív, abych mohla celou cestu připravit. Vyznačila jsem trasu modrými a červenými fáborky. Červený fáborek označoval místo, kde mají děti hledat zprávu s úkolem. Na samotný vrchol Bílé hory jsem ukryla podklad. Jakmile bylo hotovo, vrátila jsem se zpět do školky a všichni jsme se vydali na cestu. Děti už věděli, co je čeká, na výpravu se svědomitě připravily. Účastnilo se devatenáct dětí.

V první zprávě bylo dětem vysvětleno, co mají dělat a jak bude výprava probíhat. Děti se dozvěděly, že cesta nebude snadná a že prověří schopnosti každého jednotlivce i kmene jako celku. Bílá hora je posvátná, proto bylo nutné chovat se tiše a nerušit indiánské duchy v jejich rozjímání. Děti však své nadšení projevují poměrně hlučně, takže tento úkol jsme bohužel nesplnili. (Což jsem jim samozřejmě nevytýkala). Další úkoly byly:

1. Vytvoření indiánského maskování. Děti dostaly barvy na obličej a za asistence dospělých se vzájemně pomalovali.
2. Představit se svým indiánským jménem, vysvětlit, co znamená a proč jsme ho získali.
3. Zazpívat indiánskou hymnu a doprovodit ji pohybem, který si děti vymyslely.
4. Přichystat bylinkový čaj pro šamana, který navštíví jejich vesnici. Děti ve skupinách sbíraly rostliny, některé pojmenovaly a ukládaly je do keramických nádob, které vytvořili předškoláci. Pak jsme všechny sesypali dohromady a ve vykotlaném pařezu jsme čaj uvařili (jenom jako).

5. Zkouška přesnosti a fyzické zdatnosti. Každý si nasbíral tři kameny, jimiž se měl trefit do označeného stromu. Potom pětkrát oběhl pískoviště a udělal pět dřepů.
6. Ve dvojicích či skupinách postavit domečky pro indiánské duchy. Stavebním materiálem budou přírodniny, které najdou děti okolo.
7. Poznat svoji indiánskou masku mezi ostatními. Masky byly obráceny kresbou dolů, aby ji děti rozpoznaly tak, že si ji vyzkouší. Děti, které neměly masku, pojmenovávaly barvy na svoji čelenku.
8. Indiánská honička. Indián, který má okolo ruky uvázaný červený fáborek honí, pokud se někoho dotkne, předává fáborek a honí ten druhý.
9. Najít svoji nejoblíbenější barvu v přírodě.
10. Vysvětlit, co označují slova tee-pee, wigwam, kánoe, tomahawk, totem. Vzpomenout si, co dalšího víme o indiánském životě.
11. Hledání odměny na vrcholku posvátné hory.

Výprava se ukázala jako vhodné zakončení projektu. Jednotlivé úkoly jsem vymýšlela tak, aby děti použily výrobky, které vytvořily během projektu. Velké nadšení dětí pro mě bylo odměnou. S radostí hledaly zprávy, těšily se, jaký další úkol je čeká. Samozřejmě pro ně byla velkou motivací odměna, která je čekala na konci cesty. Děti při plnění úkolů spolupracovaly, pouze skupina tříletých chlapců se moc neúčastnila. Zdálo se mi, jako by s rodiči moc do přírody nechodili a nyní si to chtěli vynahradit. Měli tendence skupině utíkat, proto jsem byla velice vděčná za spolupráci mých kolegyně. Celá výprava jinak proběhla bez problémů, děti z ní měly velký zážitek. Po návratu nadšeně vyprávěly ostatním dětem a učitelkám, co všechno zažily a chlubily se svojí odměnou. Obsahem pokladu byly sladkosti a medaile, na nichž byla vyryta hlava Indiána, který měl barevnou čelenku. Tu sem vždy nabarvila oblíbenou barvou každého dítěte. Po návratu do školky všichni dostali diplom, který jsem jim s gratulací slavnostně předala. Na závěr jsme se společně vyfotili.

3. Závěr

Moje absolventská práce mě značně obohatila. Díky praktické části jsem si zopakovala informace, které pro mě byly již známé. Člověk si může myslet, že veškerou potřebnou teorii už zná, ale když si podruhé, potřetí přečte nějakou knihu, vždy v ní najde něco nového. Ne nadarmo se říká, že opakování je matka moudrosti. A v učitelské profesi to platí dvojnásob.

Praktické části jsem se věnovala poměrně dlouho. Samozřejmě nejvíce času zabrala realizace projektu. Myslím, že se mi podařilo vytvořit projekt tak, aby byl pro děti poučný i zábavný. Velice přínosný byl i pro mě. Díky jednotlivým cvičením jsem měla možnost děti lépe poznat a pozorovat jejich chování v nových situacích. Tak jsem také získala jiný pohled na skupinu předškolních chlapců. Přiznám se, že dříve mě jejich chování rozčilovalo a dost zásadním způsobem narušovalo program ve třídě. Teď už je začínám chápat. Potvrdila jsem si, že pokud budou všichni pohromadě, nemám šanci u nich rozvíjet vhodné chování. Při realizaci projektu jsem zjistila, jaké aktivity jsou pro jednotlivé chlapce vhodné, jak práci organizovat, kdo zvládne pracovat ve skupině a pro koho je vhodnější samostatná práce. A s těmito poznatky nadále pracuji.

Myslím si, že cíle, které jsem si na začátku projektu stanovila, byly splněny. Děti se seznámily s novými výtvarnými technikami. Každý měl možnost si novou techniku vyzkoušet a podle svého zájmu se k ní vracet. V komunitním kruhu měly děti prostor vyjádřit svoje pocity slovně, což zvládaly naprosto s přehledem. Učily se tak i vzájemnému naslouchání. Zpočátku jsem si myslela, že výtvarné vyjádření emocí pro ně bude složitější. Opak byl pravdou. Samozřejmě u některých dětí se mi tahle domněnka potvrdila, ale většina vždy zvládla své emoce výtvarně vyjádřit.

Záměrně jsem při aktivitách navozovala situace, kdy bude nutné spolupracovat a vzájemně komunikovat. Více patrné zlepšení v komunikaci a spolupráci celé skupiny předškoláků nenastalo. Mezi jednotlivými chlapci jsem ale vypožorovala pokrok. Pokud jsou chlapci v menší skupině či ve dvojici, daleko lépe vnímají potřeby toho druhého. Jakmile vytvoří „smečku“, bojují spolu o vedoucí pozici.

Prosociální chování dětí bylo po celou dobu podporováno a oceňováno. Děti umějí rozlišit mezi tím, co je v chování správné a co ne. Často si říkáme, že se k sobě chováme hezky, pomáháme si, nehádáme se a nekřičíme na sebe a hlavně si neublížíme. Na druhou stranu zase chápou, že pokud se dítě cítí ukřivděno či nějakým způsobem ohroženo, brání se

a může se projevit agresivně vůči druhým. Šarvátky mezi dětmi jsou přirozeným jevem. My dospělí ale musíme dětem nastavit hranice, které už by překračovat neměly. A stejně tak je to s námi. Dodržujme to, co vštěpujeme svým dětem. Významný psycholog Zdeněk Matějček říká: „Výchova je příklad a láska. Nic víc.“ A s tímto tvrzením já naprosto souhlasím.

Použitá literatura

Uždil, J., *Čáry, klikyháky, paňáci a auta: Výtvarný projev a psychický život dítěte*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974. SPN 31-0-93.

Liebmann, M., *Skupinová arteterapie: Nápady, témata a cvičení pro skupinovou výtvarnou práci*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-729-9.

Šicková-Fabrice, J., *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-408-3.

Davidov, R., *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2001. ISBN: 80-7178-449-4.

Šimíčková Čížková, J. a kol., *Přehled vývojové psychologie*, Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. ISBN: 80-244-0629-2.

Říčan, P., *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1990. ISBN: 80-7038-078-0.

Skutil, M., Zíkl, P., *Pedagogický a speciálně pedagogický slovník*. Praha: Grada Publishing, 2011. ISBN: 978-80-247-3855-0.

Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J., *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995. ISBN: 80-7178-029-4.

Brtnová, Čepičková, I., *Výběr témat z předškolní pedagogiky*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 2010. ISBN: 978-80-7414-214-7.

West, G. Kenneth, *Dobrodružství psychického vývoje: kapitoly z vývojové psychologie*. Praha: Portál, 2002. ISBN: 80-7178-684-5.

Mertin, V., Gillernová, I., *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha: Portál, 2010. ISBN: 978-80-7367-627-8.

Babyrádová, H., *Symbol v dětském výtvarném projevu*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.
ISBN: 80-210-3360-6.

Novák, T., *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc: Rubico, 2004.
ISBN: 80-7346-037-8.

Lorencová, L., Mádrová, L., Pavljuk, D., *Volnočasové aktivity pro děti*. Boskovice: Albert,
2009. ISBN: 978-80-7326-160-3.

Beníčková, M. *Muzikoterapie a specifické poruchy učení*. Havlíčkův Brod: Grada
Publishing, 2011. ISBN:978-80-247-3520-7

Internetové zdroje

www.rvppv.cz

http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=ktd

